

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՄԻՏԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐՈՒ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԿԱՃԱՌ»Ը

(Շար. «Բազմավեպ», 1993, քիւ 1-4, էջ 73-99)

«ՍՈՒՐԲ ՂԱԶԱՐԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ»Ն

Տեսանք նախապէս թէ Վենետիկի Միսիթարեան Վարդապետները, 1800 թուականներու սկզբնաւորութեան արդէն սկսեւ էին իրենց բուն մեծ նպաստը բերել Եւրոպայի Հայագիտութեան: ԺԹ. դարը, սակայն, Միարանութեան Համար եղաւ ուսումնագիտական եւ հրատարակչական շատ, շատ աւելի բեղուն նուաճումներու ժամանակաշրջան մը:

ԺԹ. դարու երկրորդ տասնամեակը, Եւրոպայի պատմութեան էջերուն մէջ արձանագրեց քաղաքական աննախընթաց եղելութիւն մը: Ատիկա Նափոլէոն Ա. Բոնապարտի գերիշխանութեան անկումն էր, 1814ին, որ պատմութեան քաղաքական բեմին թերեւս ամէնէն նշանաւոր դէպքերէն մէկը հանդիսացաւ:

Աշխարհը ծանօթ է այլեւս Նափոլէոն ինքնակալին որդեգրած աշխարհածաւալ տիրապետութեան կիրքին եւ հակակրօնական գործելաձեւին:

Քաղաքական ու ռազմական իր գործերու կարգին, եկեղեցականները եւ կրօնաւորական Հաստատութիւնները ջնջելու վճիռի մը հռչակումով, Նափոլէոն՝ զրաւումի եւ բնաջնջումի ճգնաժամային սպառնալիքներու տակ պահեց նաեւ ամբողջ Հիւսիսային Իտալիան, յատկապէս իր եկեղեցական բոլոր կազմակերպութիւններով ու վանական Հաստատութիւններով: Բազմաթիւ եկեղեցիներ ու վանքեր փակուեցան:

Միսիթարեան Միարանութեան օրուան լուսամիտ ու խոհական Արաշայր-առաջնորդն էր Ստեփանոս Արքեպիսկոպոս Ազոնց (Գիւլէր): Նափոլէոնի վճիռը լուրջ ու վտանգաւոր սպառնալիք մըն էր նաեւ Միսիթար Վրդ.ի Հաստատութեան Համար ալ:

Պիտի չուզենք ընդարձակ փակագիծ մը բանալ հոս գէպերու եւ զերակատարներու շուրջ: Միտիթարեան քանի մը հեղինակներ գրեթէ հանգամանալից ընդթիւ փորձած են արդէն գէպերուն ամբողջ պատմութիւնը տալ այդ օրերու Միտիթարեան ներքին մտատանջութիւններուն եւ խոհականօրէն ձեռք առնուած արտաքին միջոցառումներուն՝ Միաբանութեան գոյութիւնը ապահովելու եւ պահպանելու հոգերով:

Անշուշտ, «Մեր ակնարկը կը վերաբերի Մեծն Նափոլէոնի հրովարտակին, որ 1810ին... յանկարծ կանգ առաւ Սուրբ Ղազարի դիմաց, եւ ոչ միայն ազատ հռչակեց ամէն բռնարարութիւն, այլ նաեւ անոր հակադր պնեցն «Ճեմարանական Հաստատութեան» մը շքեղ դափնեպսակով... Ի հենդուս ժամանակի ու դէպքերու հալածանքներուն»³⁸:

Վենետիկի Միտիթարեաններուն Վանքը, իբր Ուսումնագիտական եւ Մշակութային բարձր Հաստատութիւն, արքայական բացառիկ վճարգիրով մը՝ բարեբախտաբար մնաց անձեռնմխելի: Ազոնց Արքահայրը, իր պաշտօնական խնդրագիրներուն մէջ, մանաւանդ Նափոլէոնի ուղարկուածին մէջ (22 Ապրիլ, 1806 թուակիր), չէր անտեսած անշուշտ ընդգծելու փաստերուն կարեւորագոյնը՝ Միտիթարեան Միաբանութեան յատուկ՝ զինաթափ ընելու համար խորխոր Նափոլէոնը, որ գիտէր նաեւ խոնարհիլ գիտութեան ու զեղարուեստին առջեւ, որոնց իսկական սիրահար էր նաեւ:

Եւ իսկապէս խոնարհեցաւ Նափոլէոն, երբ տեսաւ տիպոգրները Միտիթարեան Միաբանութեան, երբեմն Ազգային Հաստատութիւն (Institut), երբեմն Համալսարան (Université), մերթ ձեմարան եւ կամ Ակադեմիա (Académie) յորջորջուած:

Ազոնց Արքահայրը, նկատելով վտանգալից, լուրջ ու մահացնող սպառնալիքը եւ միւս կողմէ խորապէս գիտակից՝ Միաբանութեան կարեւոր դերին, յանուն հայ ժողովուրդի հոգեմտաւոր բարեբան, մէկ

38. Փէճիկեան ՀԱՅՐ ԵՂԻՍ, Սբ. Ղազարու Հայկական ձեմարանը, տե՛ս «Գեղունի» (զրական-զեղարուեստական Միտիթարեան պարբերական), Վենետիկ, 1949, էջ 31 (յօդուած՝ էջ 31-39 էջերը): Նափոլէոնի եւ Միտիթարեան Միաբանութեան միջև տեղի ունեցած պատմական յարաբերութիւններու, ինչպէս նաեւ Միտիթարեան Հայկական ակադեմիայի մասին տե՛ս դարձեալ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ ՀԱՅՐ ԲԱՐՍԵՂ, Երկրաբնութագրական գրական գործունէութիւն եւ նշանաւոր գործիչներ Վենետիկ Միտիթարեան Միաբանութեան, Վենետիկ, 1905, էջ 349-393: ՆՈՒՐԻԿԻԱՆ ՀԱՅՐ ՄԻՆԱՍ, Նափոլէոն Ա. եւ Միտիթարեան Միաբանութիւն, «Բազմալից», 1921, թիւ 8, էջ 241-258: Այս գրութիւնը հրատարակուած է նաեւ Փրանսիոյ՝ որով յապաւումներով եւ ա՛յլ յաւելումներով՝ NOURIKIAN P. MINAS, *Napoléon Ier et les PP. Mékhitaristes des Venise*, Venise, 1922. ԷՓԻԿԵԱՆ ՀԱՅՐ ՍՈՒՓԻԱՍ, Սուրբ Ղազար, տե՛ս «Միտիթարեան Յօդերան» հատորը, Վենետիկ, 1901, էջ 169-170: ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷԱՆ ՀԱՅՐ ՄԻՆԱՍ, Ներուային հայագետները եւ Միտիթարեան Հայրերու Սբ. Ղազարու Հայկական Ակադեմիան, «Յառաջ» (օրաթերթ, Փարիզ), 1983, թիւ 15-582 (4 Դեկտ.), էջ 1-2: ՈՒՆԻԿԵԱՆ ԲԱՐՍԵՂ, Հայոց Ակադեմիա՝ օտար կղզու վրայ, տե՛ս «Վերածնունդ Հայաստան» (ամսաթերթ, Երևան), 1989, թիւ 2, էջ 36-42:

կողմ դրած համաստոյթի մասին քողը, «արդարօրէն» ձեմարան կամ Գիտական Գաճառ հոշակեց Միարանութիւնը, որուն արժանաւոր առաջնորդն էր: Ազոնց Արքահայրը, կ'ըսէ իտալացի հայագէտ Փրոֆ. Ճ. Ֆրաստոն, «Սր. Ղազարի Միարանութիւնը Գիտական Կաճառ հոշակեց՝ ազատելով վանքերու ջնջումէն՝ որ վնասէր էր Նափոյէն Ա.» (տե՛ս իտալական Enciclopedia Italiana Treccani համայնագիտարանը, հտ. ԻԲ., Հոռոմ, 1934, էջ 672):

Նափոյէնի հրովարտակը չուշացաւ. հրովարտակ մը, որ օրինական ձեւով ճանչցաւ ինչ որ Ազոնց Արքահայրը յայտարարած էր: Միւսին ջաղաքէն զրկուած այդ հրովարտակը, որ իտալերէն լեզուով է, բառացի կերպով կը գրէ. «Վեցնետիկի Սր. Ղազար Կղզիին միանձնեւ կը մնան իրենց ցերեկայ վիճակին մէջ, մինչեւ որ մեզմէ ալլապէս տնօրինուի»: 17 Օգոստոս 1810³⁹:

Այսպէս, ահա, կը յայտնուի Սուրբ Ղազարի Միաբարեաններուն Հայկական Ակադեմիան, այդ ժամանակաշրջանի յորջորջումով՝ ձեմարան, երբեմն կոչուած նաեւ Ուսումնարան կամ Համալսարան⁴⁰:

ԱԿԱԴԱՐԱ ՄԸ՝ ՊԱՏԱՐԱԹԵԱՆ

ՄԻՆԶԵՆԻ 1850ԱԿԱՆ ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԸ

Ըսինք թէ Ստեփանոս Ազոնց Արքահայրը «արդարօրէն» գիտական Կաճառ հոշակեց Միաբարեան վանական հաստատութիւնը: Անշուշտ, կարելի է Միաբարեան գրաւորական եւ հրատարակչական աշխատանքին ընդարձակ պատմութիւնը գետնից հոս՝ քանի մը էջերու մէջ:

Կը բաւարարուինք ընդհանուր ակնարկ մը տալով մինչեւ 1850-ական թուականներու պատմութեան:

39. Հրովարտակը տե՛ս հոս՝ մեր գործի աւարտին՝ լուսանկարներու բաժինը (նկ. թիւ 1): Լուսամիտ Ազոնց Արքահայրը կանուխէն հարկ եղած աղերսագիրներ ուղղած էր կարեւոր իշխանութիւններուն՝ Միարանութեան բնոյթը եւ նպատակները, ինչպէս նաեւ հայ ժողովուրդի մշակութային կեանքին հետ կապուած գործերը բացատրող հարուստ տեղեկութիւններով:

40. «Նափոյէնի գրաւումներու շրջանին, կը գրեն երկու մասնագէտներ, կրօնաւորական հաստատութիւնները մեծ մասով կը լուծուին: Առով համոզեմ, Միաբարեան Միարանութիւնը կ'ազատի այդ վտանգէն եւ կայսերական հրովարտակով կը հաստատուի Սր. Ղազարի Հայկական Ակադեմիան (1810): Միաբարեաններու գիտական բարձր մակարդակի գործունէութեամբ եւ հրատարակութիւններու սփռումով՝ ամբողջ Հայաստանի մէջ այդ Միարանութիւնը որակեցաւ Հայկական Գրականութեան Հաստատութիւն», Kévorkian R. H. - MAHÉ J. P., *Le livre Arménien à travers les âges*, P. տիպ., Marseille, 1989, էջ 135:

Ստեփանոս Նազարեանց կը գրէ թէ «Միաբարեանների Ակադեմիային երեւան գալը՝ իսկոյց մտաւոր կեանքին ամենաշահմաւոր դէպքն է». տե՛ս ԼԷՕ, Ստեփ. Նազարեանց, *Թիֆլիս*, հտ. Ա., 1902, էջ 132-133:

Մխիթար Վրդ. Սեբաստացին, իր հիմնադրած Հաստատությունը երկու անգամ «համալսարան մեր» կոչեր էր՝ 1749ին հրատարակուած իր «Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի» Յառաջարանին մէջ⁴¹:

1770-1771ին, Վենետիկ պատրաստուած եւ հրատարակուած, Մխիթար Սեբաստացին ներկայացնող պատկերի մը արձանագրութեան մը մէջ գրուած է թէ ան, Հայոց մէջ, վանական Հաստատութիւն մը հիմնած է՝ կարգելով «ի նմա համալսարան գիտութեանց»⁴²:

Քիմիքոս՝ Հայր Սեբոպ Զրաղեանց (կամ Աղաչրաղեան), որ Փարիզ կը գտնուէր այդ շրջանին (1805-1806ին), Վենետիկէն կատարուած հրատապ թեղադրանքի վրայ, նամակ մը կը շարադրէ Ֆրանսերէն եւ իտալերէն (Նափոլէոնին եւ իտալացի դեսպանին ղրկուելիք), որոնց հայերէն սեւագիր օրինակը Վենետիկ՝ Ստեփանոս Արք. Ազոնց Աբբաճօր կը ղրկէ: Այդ սեւագիր օրինակին վրայ կը կարգանք. «Համալսարան Վանքն Հայոց, որ ի Վենետիկ... յայնժամ աւաղեմական Վանքս ապառնովացոյց զագգս իւր առ կարելի շարունակելի ի կատարել զպարաւանդութիւն իւր ի ձեռն տպագրութեան հայկական գրեանց»⁴³:

Փարիզի Արեւելագիտական Կեդրոնի հայերէն լեզուի դասախօս՝ Յակոբ Շահան Զրպետեան (1772-1834), Վենետիկ գրած իր նամակներուն տակ ստորագրած է «Անդամ Հայկական ձեմարանին» (երկու նամակներ՝ 20 Դեկտեմբեր, 1811, թուակիր) եւ «Անդամ Հայկական Համալսարանի» (8 Մայիս, 1813)⁴⁴:

Իսկ Հայկական Կաճառի առաջին կնիքին վրայ, որ կը պահուի տակաւին, արձանագրուած է՝ 1810 «Հայկական Մխիթ. ձեմարան, Academia Armena Sancti Lazari» բանաձեւը, այսինքն՝ «Սուրբ Դագարի Հայկական Ակադեմիա»⁴⁵:

41. Հտ. Ա., Վենետիկ, 1749, յառաջարան, էջ 4:

42. Հմմտ. ՃԵՄՃԵՄԵԱՆ ՀԱՅՐ ՍԱՀԱԿ, Մխիթար Աբրահոբ զիմանկարները, տե՛ս «Հանդէս Ամսօրեայ», 1978, էջ 96-97, պատկեր թիւ 4:

43. Նամակը կը կրէ Մարտ, 1806 թուականը. Դիւան Մխիթարեան Մայրավանքի, Վենետիկ՝ տե՛ս Հոս նկար թիւ 2:

44. Դիւան Մխիթարեան Մայրավանքի, Վենետիկ՝ տե՛ս Հոս նկար թիւ 3, 4 եւ 5:

Փարիզի Արեւելեան Կենդանի Լեզուներու Հիմնարկին (ուրիշներու համաձայն՝ Արեւելեան Լեզուներու Կաճառ, հիմնուած 1790ին, Նափոլէոն Բոնապարտի նախաձեռնութեամբ) եւ Յակոբ Շահան Զրպետեանի մասին տե՛ս SCHRUMPF G. A., նշաշխ., թրգմ. Զարբհանայեան Հ. Գ., էջ 105-129: ԶԱՀԱՆԿԵԱՆ Գ. Բ., Գրաքարի Բերականութեան պատմութիւն, նշաշխ., էջ 537-546:

Զրպետեան առաջին հաջգին է որ Պատուոյ Անդամ ընտրուած է Մխիթարեան Հայկական Ակադեմիային: Այս նիւթը կը շօշափեն իր առաջին երկու նամակները, որոնք կը կրեն 20 Դեկտ. 1811 թուականը, ինչպէս յստակ կը տեսնուի լուսանկարին մէջ: Հ. Ե. Փէշիկեան եւ Հ. Ն. Տ. Ներսէսեան վրէպակով մը կը գրեն 1817. Հմմտ. վերջիններուն նշուած յօդուածները: Հմմտ. նաեւ Հոս ծանօթութիւն թիւ 59:

45. Տե՛ս Հոս՝ նկար թիւ 6:

Մենք տեսանք նախապէս թէ Մխիթար Վրդ. Սերաստացին անսպառ ճիգեր թափեր էր պատրաստելու համար իրեն հաւատաւոր սերունդ, կեանքի ոճ, մտածողութիւն եւ յարմար ատաղձ՝ ազգին համար անհրաժեշտ վերածնունդի մը հեռանկարով: Վերածնունդ՝ որ կը բուսնէր Հայ Լեզուն, Հայ Ինքնութեան պատմութիւնը, Հայ Հնութեան Իմացական Իւ նիւթական Յուշարձանները, Հայ Եկեղեցին, Հայ Յեղին ձայնը եւ վերջապէս Գիտութիւն եւ Գեղարուեստ:

Մխիթար Սերաստացին ինք զրաւ հիմերը կեանքի եւ գործի համադրուած համալիրի մը՝ որ ճեմարանէ մը աւելի մեծ նշանակութիւն ունէր: Ինք անձամբ թափեց Հայ Լեզուին հիմերը՝ աշխարհաբար եւ գրաբար քերականութիւններով ու Հայկազեան Բառգիրքով: Ասոնց կողքին մեկնութիւններ եւ հոգեհաճ հրատարակութիւններ՝ հայ ոգին արծարծեցին Հայ Եկեղեցւոյ Հայրերու Հաւատքով: Եւ դեռ, իր Աստուածաշուշնի աննախընթաց հրատարակութիւնը՝ մնաց իր հոգիին ու մտքին նշանակալից կոթողը: Հրատարակեց շարունակ՝ շարունակ լոյս սփռելու հոգէն մղուած:

Սուրբ Ղազարի Մայրավանքը, Մխիթար Վրդ.ի եւ իր յաջորդներու խնամքով, զարձաւ հարուստ գանձարանը հայ ձեռագիր մատենաներու հնագոյն եւ լաւագոյն օրինակներու: Հարուստ ատաղձ՝ ազգային զարթոնքի մը հիմնական կարիքներուն համար:

1789ին Սուրբ Ղազարի Միարանութիւնը օժտուեցաւ սեփական տպարանով մըն ալ՝ որ Մխիթար Վրդ.ի իսկական երազն էր, ուր նաեւ գործնական շունչ առաւ Հայ Լեզուն: Մխիթարեան գրաւոր եւ հրատարակչական պատմութիւնը թերթելով՝ կը նշմարենք բազմաթիւ երախտատուները այս ճիւղին.- Հայր Իգնատիոս Խաչատուրեան (1710-1785), Հայր Վրթանէս Ասկէրեան (1720-1810), Հայր Մկրտիչ Անանեան (1715-1777), Հայր Միքայէլ Չամչեան (1738-1823), Հայր Գաբրիէլ Աւետիքեան (1751-1827), Հայր Խաչատուր Միւրմէլեան (1751-1773), Հայր Մկրտիչ Աւգերեան (1762-1854) եւ ուրիշներ՝ հասնելէ առաջ Հայր Մանուէլ Զախարեանին (1770-1791), Հայր Եղիա Թովմասեանին (1777-1848) եւ Հայր Արսէն Բագրատունիին (1790-1866):

Աշխարհաբարեան Հրապարակագրութեան հիմնադիրը եղաւ Հայր Ղուկաս Ինճիճեան (1758-1833), մինչ Մատրասի (Հնդկաստան) «Ազգարար» ամսագիրը գրաբար լեզուին համար կը մնայ բացառութիւն:

Հայ Ժողովուրդին երեք-չորս հազար տարիներու Ինքնութեան Պատմութիւնը հսկայական աշխատանքներով հաւաքեց ու խմբագրեց Հայր Միքայէլ Չամչեան՝ աննախադէպ յանձնառութեամբ, այնպիսի ընդարձակ չափերով եւ հեղինակութեամբ, որ Լէօ կը նկատէ «Իսկապէս հոշակաւոր եւ դարագլուխ կազմող մի գրական գործ»⁴⁶:

46. Երկերի Ժողովածու, հտ. Գ., Երևան, 1973, էջ 513: «Արդի հայութիւնը, երբ

Հայր Ղուկաս Ինճիճեան, իր Հայաստանի Աշխարհագրական եւ Հնախօսական ընդարձակ հրատարակութիւններով, որոնք խեղապէս կ'ընդգրկեն Հայաստանի Իմացական Թէ Նիւթական Մշակոյթի պատմութեան լրիւ նախանիւթերը, ուրիշ փառաւոր նուաճում մը արձանագրեց Մխիթարեան աշխատանքի տարեգրութեան մէջ:

Իսկ Հայ Եկեղեցւոյ եւ Սուրբ Հայրերու ուղղափառ վարդապետութեան Աստուածաբանական, Դաւանաբանական, Հայրախօսական, Սուրբ Գրային եւ Մեկնողական հարուստ զանձարանը բացին՝ Մխիթար Վրդ. Սեբաստացին, Հայր Միքայէլ Չամչեան, Հայր Գարրիէլ Աւետիքեան, Հայր Եղուարդ Սիրունեան, Հայր Եղուարդ Հիւրմիւզեան, Հայր Սկրտիշ եւ Հայր Յարութիւն Աւգերեաններ (անթիւ հրատարակութիւններ եւ թարգմանութիւններ Հայ Սուրբ Հայրերու, Շարականներու ու Միստրանի՝ յաճախ լատիներէն եւ իտալերէն լեզուներով) եւայլն եւայլն...⁴⁷:

Մխիթարեաններու ԺԷ. եւ ԺԸ. դարու իմացական գործունէութիւնը մեծ նշանակութիւն ունեցաւ, անկասկած, հայագիտութեան եւ հայ մշակոյթի ընդհանուր պատմութեան համար:

Անոնք ծաւալուն ուսումնասիրութեան նիւթ դարձուցին հայ ժողովուրդին պատմութիւնը, լեզուն, գրականութիւնը, Հայաստանի աշխարհագրութիւնը, տեղագրութիւնը, հնախօսութիւնը եւ ուրիշ կարեւոր մարզեր: Կազմակերպեցին բարձրագոյն վարժարաններ, հեղինակեցին գիտական բազմազան դասագիրքեր, պատրաստեցին խոր գիտելիքներով օժտուած մասնագէտներ:

Նոյնը կարելի է ըսել նաեւ զանազան գիտութիւններու վերաբերեալ: Մխիթարեան Հայրերը, քաղաքակրթութեան բերած բարիքները ներմուծելու համար հայ ժողովուրդի զանգուածէն ներս, Թուարանութեան, Գրահաշիւի, Երկրաչափութեան, Տօմարագիտութեան, Նաւուղղութեան, Տարրաբանութեան, Աստղագիտութեան, Բուսաբանութեան եւ Կենդանաբանութեան, Արուեստներու եւ Գիտութիւններու նուիրուած հատորներ ու բառարաններ կազմեցին ու հրատարակեցին (Հայր Սուքիաս Աղամալեան, Հայր Պաշտուր Սիւրմէլեան, Հայր Յարութիւն Աւգերեան, Հայր Սահակ Պրոնեան, Հայր Պետրոս Մինասեան, Հայր Մանուէլ Քաջունի, Հայր Ղուկաս Օղուլլուխեան եւ այլ վարդապետներ):

Խորոխ անցեալի մը զաւակն ըլլալուն գիտակցութիւնը ունեցած է՝ ատիկա կը պարտի... Չամչեանի գործին...», 20 ՊԱՆԵԱՆ ԱՐՇԱԿ, Դէմբեր, հտ. Ա., Փարիզ, 1924, էջ 50:

47. Աշխատանքի այս թիւը կենսական էր՝ պաշտպան կանգնելու հայրերու եւ օտարներու դիմաց՝ Հայ Եկեղեցւոյ ուղղափառ վարդապետութեան եւ ձեւին անդադրած պահպանումին:

Մէկ կողմ կը դնենք տակաւին Թատերական, Կրօնական, Գրական ու Թարգմանական եւ դեռ Մխիթարեան Հրատարակչականի անթիւ ու բազմաբնոյթ ցանկը՝ Մխիթարեան գործը, անունը ընդգծելու եւ անոր կաճառական տիտղոսը արդարացնելու⁴⁸ :

Հետեւաբար, իսկապէս վտանգաւոր պարագայի մը մէջ, ինչպէս էր վանքերը եւ եկեղեցական հաստատութիւնները բռնաբարելու եւ բնաջնջելու. նափոյէտնի խիստ վճիռը, արդար իրաւունքին մէջ էր Ստեփանոս Արք. Ագոնց Աբրահայրը՝ Մխիթարեան Միարանութիւնը Գիտական Կաճառ յայտարարելով, արժեքնելու համար Մխիթարեան այգբան նշանակալից վաստակը, որ սկսուած իր արժանաւոր Հիմնադիրէն, ցայտուն երեւոյթներով աճեցաւ՝ գործի լծուած մեծ ու նուազ գիտնական Վարդապետներով, որոնք փայլեցան 1750-1810ի ժամանակաշրջանին:

Մխիթարեան «Կաճառական Հաստատութիւն»ը եւ վաստակը, գալիք ժամանակներուն՝ սահմանուած էր իսկապէս դեռ աւելի աճելու եւ հետզհետէ աւելի արդարացնելու իր տիտղոսը:

ԼԵԶՈՒԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈԹՈՂԸ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ «ՆՈՐ ԲԱՌԳԻՐԲ ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԼԵԶՈՒԻ»Ն

Մխիթար Վրդ. Սեբաստացին, ինչպէս տեսանք, կազմեր էր արդէն երկհատոր հայ լեզուի աննախընթաց բառարան մը՝ «Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի» անունով (հրատարակուած Վենետիկ, Ա. հտ. 1749ին եւ Բ. հտ. 1769ին):

Մինչ այդ, Մխիթարեան Վարդապետները ձեռնարկեր էին հայ ձեռագիր մատենաներու հետեւողական շատ լուրջ հաւաքումին՝ Միաբանութեան հրատարակչական գործունէութեան ատաղձը մթերելու համար: Պատմական Հայաստանի նահանգներն ու գաւառները չըջագայած են այդ հեռանկարով⁴⁹: 1790ական թուականներուն, օրինակի համար, Հայր Յովհաննէս Զոհրապ (եան) մինչեւ Լեհաստան կը վազէր՝ ձեռագիրներ հաւաքելու եւ Վենետիկ բերելու՝ աւելի կատարեալ բառարանի մը՝ «Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի» պատրաստական աշխատանքները ձորացնելու նպատակով. բառարան մը՝ որ լոյս պիտի տեսնէր չուրջ յիսուն տարիներ ետք՝ յետ երկար պրպտումներու եւ

48. Մխիթարեան ուսումնադիտական արտադրանքի մասին տեսնել դեռ SOMALIAN P. SUKIAS, *Quadro...*, նշ. աշխ., Venezia, 1829, էջ 177-200: SCHRUMPF G. A., նշ. աշխ., էջ 393-396: ԶԱՐԲՀԱՆԱԿԱՆ ՀԱՅՐ ԳԱՐԵԳԻՆ, Պատմութիւն հայերէն Դպրոցեան, Բ. հտ., Նոր Մատենագրութիւն, Վենետիկ, 1905, էջ 316-386:

49. Հմտ. ձեռագրեալն ՀԱՅՐ ՍԱՀԱԿ, Մայր Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի վեցերորդ, հտ. Դ., Վենետիկ, 1993, էջ 14-15:

ակադեմական տաժանակիր աշխատանքներու: Ձեռագիրները Հայաստանի զանազան շրջաններէն հետզհետէ կը հաւաքուէին Սր. Ղազարի մենաստանը, անբաւ նիւթ հայթայթելով ուսումնագիտական գործերով պարապող Հայերու համար ալ... ու գիտականօրէն կը մագուէին այդ բոլորը... ձեռն կ'առնէր ակնկալուած Նոր Բառարանը, մինչ հատորներով կը հրատարակուէին նախնեաց գրական գործերու բնագիրները, կը վերակազմուէր Հայ մատենագրութիւնը ամբողջ՝ եկեղեցական, կրօնական, հայրախօսական, աստուածաբանական, ճառագրական, ծիսական, վկայարանական, պատմագրական, աշխարհագրական ու տեղագրական, լեզուական, գրական եւ հայագիտական ա՛յլ ուղղութիւններով:

Մխիթարեան Վարդապետներու լեզուական-հայագիտական ամբողջ վաստակին արդիւնքը՝ Հայ լեզուի Նոր Բառարանը կը ծնի 1836-1837ին՝ Վենետիկի մէջ հրատարակուելով երկու մեծածաւալ հատորներով, որ կ'ընդգրկէ շուրջ 55.000 բառ, ներառելով Հայ Դասական ու Միջին Հայերէնի գրական լեզուներու գրաբարի բառապաշարը: Հայ բազմադարեան գրականութեան մէջ գործածուած բառերը հոն կը ներկայացուին իրենց իրական վիճակով, քերականական բնութագրով, իմաստներու բացատրութեամբ, դարձուածքներով, զանազան աղբիւրներէ քաղուած վաւերական օրինակներով: Նոր Հայկազեանը ո՛չ միայն բացատրական աւելի կատարեալ, այլ նաեւ իւրատեսակ զուգադրական-ստուգաբանական, համեմատական եւ լեզուաբանական բառարան է՝ յունարէն, լատինարէն, պարսկերէն, սանսկրիտ, եբրայեցերէն, ասորերէն, արաբերէն, յաճախ նաեւ աշխարհաբար, ռամկական եւ տաճկերէն հոմանիշ-համարժէք բառերով:

Ակադեմական ծանրութիւն եւ լեզուաբանական հեղինակութիւն ամբարած այս բառարանին հեղինակ Վարդապետներն էին՝ Հայր Գաբրիէլ Աւետիքեան (հեղինակ՝ շուրջ 25 հատորներու) եւ Հայր Մկրտիչ Աւգերեան (հեղինակ՝ շուրջ 30 հատորներու) եւ Հայր Պաշտուր Սիրմէլեան (հեղինակ՝ 8 հատորներու)․ բառարան մը, որ կը համարուի Հայ բառարանագրութեան «թագն ու պսակը» եւ տակաւին մինչեւ այսօր չէ կորսնցուցած իր գիտական արժէքն ու գործնական նշանակութիւնը: Առաջին անգամ, այստեղ կը ստուգաբանուին հազարաւոր բառեր, համեմատուած յիշեալ լեզուներու հետ: Հայ լեզուի իսկական զանճարանն էր, որ յարութիւն կ'առնէր՝ յիսուն տարիներու տիտանեան աշխատանքով Սր. Ղազարի Մխիթարեան վանականներուն:

Նոր Հայկազեան Բառարանը, կը վկայէ լեզուագէտ Հ. Աճառեան, «Հայերէն Լեզուի ամէնից կատարեալ բառարանն է»⁵⁰. «Խիստ հոյա-

50. ԱՃԱՌԵԱՆ ՀՐ., Պատմութիւն հայոց մոր գրականութեան, Պէյրութ, 1940, էջ 70:

Ըստ Ստ. Նազարեանցի, այս բառարանը «Հայկական գրականութեան տարեգրու-

կապ գործ է, արժանի՝ հայոց անունը գիտական կաճառների առաջ պատկանելի դարձնելու»⁵¹:

Այս «Բառարանը, կը գրէ լեզուարան էդ. Աղայեան, հայ քառարանագրութեան գագաթը դարձաւ եւ իրրեւ գրաբարի լիակատար քառարան, անգերագանցելի է մնում ման այսօր: Նա ամփոփումը եւ կատարելութիւնը էր քէ՛ իրեն մախորդած շրջանի քառարանագրութեան եւ քէ՛ Մխիթարի ու միւսների կողմից սկսուած նիշտ ստուգաբանութեան: Այս դպրոցի սկսած գիտական-ստուգաբանական փորձերն իրենց հաստատումն ու ամփոփումն են գտնում Հայկազեան Բառարանում: Այս է, ահա, որ մեզ լիովին իրաւունք է տալիս մի լուրջ, լեզուարանական խոշոր նշանակութիւն ունեցող գործ համարել քառարանը...: Հայկազեան Բառարանը դարագլուխ կազմող գործ է հայ լեզուարանութեան պատմութեան մէջ»⁵²:

«Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի»ն ոչ միայն միակն է տակաւին իր տեսակին մէջ եւ փառքը հայկարանութեան, այլ յատկապէս գիտական չափանիշը՝ Վենետիկի Մխիթարեան Վարդապետներուն:

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐՈՒՆ ԱՆԴԱՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԶԱՆԱԶԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ

Մխիթարեան Ակադեմիայի համարւր առինքնեց Եւրոպայի մեծ գիտնականները՝ Սուրբ Ղազարի մէջ սորվելու եւ ճանչնալու հայերէն լեզուն, գրականութիւնն ու պատմութիւնը:

Բազմաթիւ հրատարակութիւններու հեղինակ՝ Ֆրանսացի արեւելագետ մը, Félix Nève, որ կաճառող ալ եղած է Մխիթարեան Ակադեմիային⁵³, կը հաղորդէ թէ «Գերմանիան խթանուեցաւ քանասեր-

քիւնների մէջ դարագլուխ է կազմում», տե՛ս ԼէՕ, Ստ. Նազարեանց, նշ. աշխ., էջ 134-135:

51. Տե՛ս Հայերէն լեզուի արմատական քառարան, հտ. Ա., Երեւան, 1971, էջ 6:

52. Հայ լեզուաբանութեան պատմութիւն, Երեւան, 1958, էջ 154-155:

53. FÉLIX NÈVE, *L'Arménie chrétienne et sa littérature, գործին մէջ* (Louvain, 1886 էջ 33-34), *Հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուի Սուրբ Ղազարի Մխիթարեաններու եւ անոնց ակադեմական աշխատանքներու մասին*. - «Nous avons le droit d'affirmer, que c'est le monastère arménien de Venise qui est devenu et qui est resté jusqu'aujourd'hui le centre principal de l'enseignement et des études ayant jeté le plus d'éclat sur les lettres arméniennes. Grâce à la valeur et au nombre des volumes publiés à Saint-Lazare, la connaissance des œuvres arméniennes; anciennes et modernes, non seulement a servi d'aliment à l'éducation scientifique de la même race sur tous les points du monde où elle s'est réfugiée; mais encore elle a initié les écoles européennes à une langue et à une littérature qui ont une valeur incontestable dans les études comparées d'histoire et de linguistique aujourd'hui en progrès.

ներու մէջէն ընտրել այնպիսի դասախօսներ, որոնք Սուրբ Ղազարի վանականներուն աշակերտեցան ու Պերլինի եւ Միւնիխի համալսարաններուն քննելով գրաւեցին»⁵⁴։

Սուրբ Ղազարի մէջ հայերէն սորվեցան S. P. Lourdet, S. Martin, De Florival, H. Peterman, E. Boré, M. Brosset, V. Langlois, O. Carrière, E. Dulaurier եւ ուրիշ երախտաշատ հայագէտներ։

Իսկ Սրբ. Ղազարի Մխիթարեան Վարդապետներուն համար տարածուելով, Եւրոպայի եկեղեցական եւ ոչ-եկեղեցական Գիտական Կաճառներ անդամակցութեան կը հրաւիրէին անոնցմէ շատերը, անշուշտ անոնց զրական (լեզուական, պատմական, հնախօսական, հայրախօսական, վարժագրական, ծիսական եւ եկեղեցական եւ այլ բնոյթ ունեցող) վաստակներուն համար։

Կու տանք քանի մը նմոյշներ։

- Ա) Հայր Եղիա Վրդ. Թովմաճեան անդամ եղած է
 -Հոսմի Accademia Romana di Archeologia 1825
- Բ) Հայր Մկրտիչ Վրդ. Աւգերեան՝ անդամ
 -Հոսմի Accademia Romana di Archeologia 1825
 -Վենետիկի Istituto dell' Ateneo Veneto 1827
 -Հոսմի Academia Religionis Catholicae 1840

Il n'est plus besoin aujourd'hui de raconter en détail la naissance de l'association le moines arméniens qui a fleuri à Venise, dans la petite île de Saint-Lazare, depuis un siècle et demi. La vie et les travaux de son fondateur, Mékhitar de Sébaste, qui en fut le premier abbé, ont été retracés, pour ainsi dire, dans toutes les langues. De nos jours, plus d'un voyageur, après avoir reçu l'hospitalité et accepté les bons offices des disciples de Mékhitar, a donné au public de son pays une relation sur l'établissement des Mékhitaristes. Telles sont les monographies publiées en signe de leur reconnaissance personnelle par Eugène Boré, Le Vaillant de Florival, Victor Langlois. De ce nombre aussi les articles publiés à leur retour en Allemagne par des philologues qui avaient séjourné à Venise pour être initiés à la langue arménienne, et dont les noms reviendront plus loin.

La notoriété n'a pas manqué aux nombreuses publications sorties des presses de Saint-Lazare: on a loué leur belle exécution typographique, dont des spécimens ont figuré aux expositions universelles de Paris et de Londres. Les PP. Mékhitaristes qui se sont succédé de nos jours dans la direction de l'Institut ont rivalisé de zèle pour soutenir la réputation de leurs devanciers. Ils peuvent montrer avec orgueil le grand Trésor de la langue arménienne, où se sont accumulés les fruits du labeur de toute une génération de savants maîtres, connus d'ailleurs comme d'habiles écrivains, parmi lesquels les Pères Gabriel Avédikhan, Katchadour Sourmelian et Mguerditch Avkèrian (Jean-Baptiste Aucher): la richesse des citations empruntées aux auteurs classiques de leur littérature, ainsi qu'à des écrivains secondaires, compris dans un précieux index, donne une haute valeur à ce répertoire qui a paru sous les auspices de l'Académie arménienne de Saint-Lazare. Cette savante association a recruté de nouveaux membres qui ont déployé de grandes aptitudes scientifiques et littéraires».

54. Իսկն, էջ 44։

- Գ) Գերպ. Սուբիաս Վրդ. Սոմայեան՝ անդամ
-Վենետիկի Istituto dell' Ateneo Venetoի 1837
-Լոնտոնի Ասիական Ընկերութեան 1839
- Դ) Գերպ. Եղուարդ Վրդ. Հիւրմիւղեան՝ անդամ
-Հռոմի Academia Religionis Catholicaeի 1837
-Հռոմի Collegio d'Arcadiaի 1849
-Ֆրանսայի Institut Historiqueի 1854
-Հռոմի Accademia Tiburtinaի 1855
-Հռոմի Artistica Congr. De' Virtuosi al Pantheonի 1856
- Ե) Հայր Ղեւոնդ Վրդ. Ալիշան՝ անդամ⁵⁵
-Ֆրանսայի Ակադեմիայի 1886
-Իտալական Աշխարհադրական Ընկերութեան 1887
-Պետերբուրգի Կայսերական Հնախօսական Ընկ. 1887
-Վենետիկի Istituto dell' Ateneo Venetoի 1896
-Ննայի Համալսարանին 1897

ՀԱՅ ԵՒ ՕՏԱՐ ԳԻՏՆԱԿԱՆՆԵՐ՝
ԿԱՃԱՌՈՐԴ ԿԱՄ ՊԱՏՈՒՈՅ ԱՆԴԱՄՆԵՐ
ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԿԱԿՆԵՄԻԱՅԻՆ

Մայրաքաղաքի Դիւանին անհամար նիւթերէն տեղեակ կը դառնանք որ հայ եւ Եւրոպայի օտար զիտնականներէն չատեր (յեզուացիներ, պատմագէտներ, արեւելագէտներ եւ գրականութեամբ զբաղողներ)՝ կը տենչային անդամ ընտրուիլ, անդամակցիլ եւ կրել այդ անդամակցութեան պատուաւոր տիտղոսը⁵⁶։

Ոմանք, ինչպէս օրինակ Ֆ. Նիւման, Վ. Լանկուա, Հ. Փէթերման եւ ուրիշներ, իրենց իսկ նամակներով խնդրագիր ուղարկած են Վենետիկ՝ յայտնելով իրենց ջերմ փափաքը այդ ուղղութեամբ⁵⁷։

Յաճախ, օտար հայագէտները իրենք զիմած են Սր. Ղազար, Մխրթարեան Վարդապետներու առաջնորդութեամբ խորացնելու իրենց

55. Տե՛ս ՓէժիկեԱն ՀԱՅՐ Ե.ի յօդուածը, նշ. աշխ., էջ 36 եւ ԵՐԵՄԵԱՆ ՀԱՅՐ ՍԻՄՈՆ, Կեանքաբարձրիւմ Հ. Ղեւոնդ Ալիշանի, Վենետիկ, 1902, էջ 160։ Կը հրատարակենք նաեւ քանի մը նամակներ եւ վկայագիրներ՝ զրկուած Հայր Մ. Աղեբեանին, Հայր Ս. Սոմայեանին, Հայր Եղ. Հիւրմիւղեանին եւ Հայր Ղ. Ալիշանին. տե՛ս այս գործի աւարտին զետեղուած նկարները։

56. Հմտաւ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., նշ. աշխ., գլ. ԺԳ. եւ ԺԴ., էջ 349-393, ուր կարելի է մանրամասնօրէն գտնել հարկ եղած տեղեկութիւնները։ Տե՛ս նաեւ ՓէժիկեԱՆ ՀԱՅՐ ԵՂԻՄ, Դրիգոր Պետրոս ԺԵ. Աղանանանամ՝ Պատուոյ Նախագահ եւ Անդամ Մխրթարեան Հայկական Համարանիւմ, «Բազմապէշ», 1946, թիւ 3-5, էջ 137-140, ուր զարմեալ կը գտնուին պատմական տեղեկութիւններ։

57. Տե՛ս նկարներու բաժին՝ թիւ 11, 12 եւ 13։ Հմտաւ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., նշ. աշխ., էջ 377, 379 եւ 382-383։

ծանոթութիւնները եւ հետադասութիւնները՝ գրաբարի եւ ընդհանրապէս հայ մշակոյթի այլազան մարզերուն մէջ:

Ձանացիք եւրոպացի որոշ հայագէտներու՝ Մխիթարեան Ակադեմիային կաճառորդ-անդամներու «լրիւ» ցանկ մը կազմել, որքան կարելի էր անշուշտ Մայրավանքի Դիւանէն եւ հրատարակուած նիւթերէն քաղելով՝ վստահ ենք սակայն, որ մեր կազմածը կը մնայ տակաւին թերի:

Եւրոպացի Գիտնականներ՝

Abbé Simon Lourdet	1787
C. Fridrich Neuman	1828
Le Vaillant de Florival	1834
Eugène Boré	1835
Giuseppe Cappelletti	1840
Henrich Peter	1846
Saverio Richter	1847
Paul Böticher (De Lagarde)	1851
Ed. Dulaurier	1853
Victor Langlois	1861
Joseph Regnault	1864
Félix Nève	1864
Evariste Prud' homme	1865
Laurent Brosset	1867
Heinrich Gelzer	1897
Fred. Conybeare	1902
Emilio Teza	1902
Heinrich Hubschmann	1903
Paul Vetter	1903
Nicola Marr	1903
Josef Kařst	1905
Ant. Meillet	1905
Nicola Jorga	1929
Frederic Macler	1930
Frederic Feydit	1937
Almo Zanolli	1943
Muyldermans J.	1946
Marc-Antonius van den Oudenrijn	1946 ⁵⁸

58. Կայ նաեւ Սր. Ղազարի Ակադեմիային մաս կազմող շարք մը Գառուոյ Անդամներու, մեծ մասով երեւելի անձնաւորութիւններ ֆրանսական հեմարանէն. V. Duruy կրթական նախարարը (1865), Ernest Chantre (1902), Charles Diehl (1931), George Goyau (1932), Justin Godard (1934), Luis Marin (1934), Henri Bordeau (1935), Maxime Weygand (1937).

Աղզային Գիտնականներ՝	
Յակոբ Շահան Զրպետեան	1811 ⁵⁹
Գրիգոր Խալաթեանց	1902
Ստեփան Էֆենտի Կուրտիկեան	1929
Զատիկ Պանգատեան	1929
Գրիգոր Սինապեան	1930
Կարգ. Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ. Աղաճանեան (Պատուոյ Նախագահ)	1946
Վիկտոր Համբարձումեան	1970
Յարութիւն Քիրտեան	1975
Լեւոն Տէր-Պետրոսեան	1990

Սը. Ղազարի Հայկական Ակադեմիայի Վարդապետներուն առանց-
քային զերը, ԺԸ. եւ ԺԹ. դարերէն մինչեւ մեր օրերը, կը յատկանշուի
ո՛չ միայն իրր հայ իմացական եւ նիւթական մշակոյթի արժէքներու
պահպանումով, այլ նաեւ իրր կամուրջ Արեւմտեան Քաղաքակրթու-
թիւնը հայուն անցընելու եւ փոխադարձաբար ալ հայ արժէքները
եւրոպացիներուն ծանօթացնելով:

Այս ուղղութեամբ, Սուրբ Ղազարի Ակադեմիան Արեւմուտքի գի-
տական աշխարհին տուաւ ճոխ մատենադարան մը. առաւելաբար մեր
Հայրերու թարգմանած միջազգային արժէք ունեցող գործեր, որոնք
մնացեր էին միայն հայ մատենագրութեան մէջ, եւ յանուն հայու-
թեան՝ Մխիթարեանները զանոնք վերընծայեցին Եւրոպայի գիտական
աշխարհին (Եւսեբիոս Կեսարացի, Փիլոն Երրայեցի, Յովհ. Ոսկերե-
րան, Եփրեմ Ասորի, Արիստիդէս Աթենացի, Սերեբրիանոս Եմեսացի
եւ ուրիշ երկեր՝ լատին թարգմանութեամբ)՝ մեծ հետաքրքրութիւն
ստեղծելով գիտնական սպասարկուներու շրջանիւրէն ներս:

ԿԸ ՎԿԱՅՅԵՆ ՆԱԵԻ

ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԺԱԿԱՏՆԵՐԸ

Նափոյէտնի 1810 թուակիր հրովարտակէն անմիջապէս ետք, բազ-
մաթիւ հրատարակութիւններու ճակատին արձանագրուած կը գտնենք
Մխիթարեան Ակադեմիայի անունը:

Նկարներու բաժինին մէջ կը հրատարակենք՝ V. Duruyի կաճառորդ ընտրուելու
չնորհակալութեան նամակը (Փարիզէն, 4 Սեպտ. 1865), նկար թիւ 14: V. De Florivalի
մասին՝ Սոմալեան Աբրահօր տուած զնահատագիր-վկայագրիւն գրութիւնը՝ նկար
թիւ 15: P. Böticher գիտնականի անդամակցութեան վկայագրիւն օրինակը՝ նկար թիւ
16 եւ Ed. Dulaurierի չնորհակալութեան նամակը՝ նկար թիւ 17:

59- Հակառակ որ Մխիթարեան Կաճառի մասին գրուած յօդուածներուն մէջ նշուած է թէ
Զրպետեան Անդամ կարգուած է 1817 թուականին, իր անձնական նամակին վրայ

Ա) Ամէնէն առաջինը՝ այդ ցանկին վրայ կը գտնենք Հայր Յարութիւն Աւգերեանին հրատարակած 1812ին (Հտ. Ա.) եւ 1817ին (Հտ. Բ.) Ֆրանսերէն-Հայերէն եւ Հայերէն-Ֆրանսերէն բառարաններն են, որոնց ճակատին արձանագրուած է Docteur de l'Académie Arménienne de S. Lazare de Venise: Նկատել՝ որ Նափոլէոնի հրովարտակի թուականէն երկու տարի հազիւ անցած է:

Բ) Հայր Ղուկաս Ինճիճեան «Ամարանոց Բիւզանդեան ի նեղուցին Կոստանդնուպոլսոյ՝ կոչեցեալն ի տաճկաց Պողազ Իշի» անունով աշխատանք մը ունի (տպ. Վենետիկ 1794ին), որուն ֆրանսերէն թարգմանութիւնը 1813ին Փարիզ հրատարակուած է F. Martin անունով անձի մը կողմէ. հատորի ճակատին կը կարդանք թէ Հայր Ինճիճեան անդամ է Membre de l'Académie de l'Ile de Saint-Lazare de Venise⁶⁰.

Գ) 1815ին, ֆրանսական «Mercure Etranger» թերթը (թիւ 19), հայադէտ Շահան Զրպետեանի (Cirbied) անտիպ Հայոց պատմութեանէն քաղուածարար էջեր կը հրատարակէ, զինք անուանելով «Անդամ Վենետիկի Սբ. Ղազար Կղզիի Ակադեմիային»⁶¹:

Դ) 1817ին, Սուրբ Ղազարի մէջ կը տպուի Հայր Յարութիւն Աւգերեանի Անգլերէն-Հայերէն Քերականութիւնը, որուն Ա. էջին վրայ արձանագրուած է Printed at the press of the Armenian Academy: Նոյնը արձանագրուած է նաեւ Հայերէն-Անգլերէն հրատարակութեան վրայ՝ լոյս տեսած 1879ին:

Ե) 1829ին, Սուրբ Ղազար տպուած Հայր Սուքիաս Սոմալեանի Հայ Գրականութեան նուիրուած իտալերէն արժէքաւոր հրատարակութեան մէջ, հեղինակը տարբեր-տարբեր էջերու մէջ կը գործածէ «Սբ. Ղազարի Ակադեմիան», «Մխիթարեան Ակադեմիան» եւ «Մեր Ակադեմիան» բանաձևերը (նշ. աշխ., էջ 177-200):

Զ) 1835ին Վենետիկ տպագրուած Անգլերէն-Հայերէն եւ Հայերէն-անգլերէն Համառոտ փոքրագիր երկհատոր Բառարաններուն վրայ (հեղինակը շատ հաւանաբար Հայր Սուքիաս Սոմալեան) արձանագրուած է Printed at the press of the Armenian Academy of S. Lazarus:

Է) Հայր Մինաս Բժշկեանի «Քերականութիւն Հայկական Լեզուի» ուսերէն հրատարակութեան ճակատին վրայ (տպ. 1840ին, Վենետիկ)

ստոյգ կը տեսնուի 1811 տարեթիւը (տե՛ս նկար թիւ 3, 4 եւ 5), ինչ որ կը փաստուի նաեւ երկրորդ վկայութեամբ մըն ալ. այսինքն՝ 1815ին, իր Հայոց Պատմութեան զորէն քաղուածարար ֆրանսերէն հրատարակուած գործին մէջ՝ Փարիզ, կը յիշուի թէ ան Անդամ է Վենետիկի Մխիթարեան Ակադեմիային. հմտ. ծանոթութիւն թիւ 61:

60. Տե՛ս նկարներու բաժին՝ նկար թիւ 18: Հետաքրքրական է նաեւ որ հրատարակութեան յտաճարանին մէջ թարգմանիչը կը գրէ թէ Հայր Ղ. Ինճիճեան ծնած է Կ. Պոլիս եւ «Est l'un, des membres les plus savans de l'Académie Arménienne, nouvellement établie à l'île de Saint Lazare de Venise», տե՛ս Description du Bosphore, Paris, 1813, էջ 13:

61. «Mercure Etranger», Paris, n. XIX, 1815, էջ 1:

գրուած է թէ հեղինակը «Անդամ է Սր. Ղազարի Հայկական Ճեմարանին»:

Ը) 1840ին, Փարիզի մէջ լոյս կը տեսնէ V. De Florivalի կողմէ հատարուած Մովսէս Խորենացիի Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը, հայերէն թարգմանութեամբ. հո՛ւ ալ կը կարդանք Membre de l'Académie Arménienne de S. Lazare de Venise:

Թ) Բիշ թէ չառ նոյն բանաձեւերուն կը հանդիպինք Giuseppe Cappellettiի, Gregoire Kabarag Garabedի, Victor Langloisի, Félix Nèveի եւ ուրիշներու հրատարակութիւններուն վրայ⁶²:

ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ «ՎԱՐԻԶ» ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐԸ

Դժբախտաբար Մխիթարեան Մայրավանքի 1883ի հրդեհին պատճառով, Դիւանը կրած է նիւթական բաւական ծանր վնասներ ալ, որուն հետեւանքով, ա՛յլ ծրարներու եւ նիւթերու կարգին, կը պակսին նաեւ Մխիթարեան Հայկական Կաճառին վերաբերեալ նիւթեր պարունակող տրցակներ: Ատենազրուիւններ պարունակող երկու մեծ տետրակներ եւս կը պակսին ընդհանուր հաւաքածոյէն: Հետեւաբար, անկարելի եղաւ մեզի՝ Վարիշներու այդ կարեւոր ցանկը պատրաստել (հրդեհի մասին տե՛ս ԻՍԱՎԵՐՏԵՆՑ ՀԱՅՐ ՅԱԿՈՐՈՍ, Մեծ հրդեհ Մխիթարեան Վանուց 1883 տարւոյն Յուլիսի 14ին, «Բաղմապէպ», 1883, թիւ 30-լիւ-Սեպտեմբեր, էջ 272-277 եւ Հոկտեմբեր-Դեկտեմբեր, էջ 375-378):

Պատմութեան համար կ'արժէ, սակայն, արձանագրել հոս զոնէ Մխիթարեան Ակադեմիայի 1938էն մեր օրերու «Վարիշ» Վարդապետներուն անունները, որոնք բարեբախտաբար, ժողովական նիստերու արձանագրութիւններուն մէջ պահուած են. -

-Վր պակսին մեզի Մխիթարեան Ակադեմիայի «Վարիշ» Վարդապետներուն անունները	1810-1937
-Հայր Վարդան Վրդ. Հացունի	1938-1940
-Հայր Յովհան Վրդ. Աւգեր	1940-1946
-Հայր Բերորէ Վրդ. Զրաքեան	1947-1968
-Հայր Մեսրոպ Վրդ. Ծանաշեան	1968-1974
-Հայր Սերորէ Վրդ. Ազըլեան	1974-1976
-Հայր Յակոբ Վրդ. Զանթայեան	1976-1980

62. CAPPELLETTI G., *Eliseo*, Venezia, 1840. Նոյն, *L'Armenia*, Firenze, 1841. GARABED G. K., *Soulèvement nationale de l'Arménie Chrétienne au Ve siècle*, Paris, 1844. LANGLOIS V., *Collection des historiens anciens et moderne de l'Arménie*, Paris, 1867. FÉLIX NÈVE, *L'Arménie Chrétienne*, Louvain, 1866. Վերջին նմոյշ մըն ալ. Պայեան Հայր Գէորգի *Armenian proverbs* հատորիկին Դ. հրատարակութեան վրայ, տպուած 1932-ին, կը կարդանք՝ Venice, Academy of S. Lazarus:

-Հայր Ներսէս Վրդ. Տէր-Ներսէսեան	1980-1985
-Հայր Յարութիւն Վրդ. Պատրիկեան	1985-1992
-Հայր Տաճատ Վրդ. Եարարմեան	1992-1994

ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍՈՒՆ ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Շատ բան գրուած է Վենետիկի Միթիթարեան Միաբանութեան իմացական, ուսումնագիտական, մշակութային եւ հրատարակչական բեղուն գործունէութեան մասին:

Հայր Բարսեղ Վրդ. Սարգիսեանի «Երկհարիրամեայ գրական գործունէութիւն Միթիթարեան Միաբանութեան եւ նշանաւոր գործիչներ Վենետիկի Միթիթարեան Միաբանութեան» աշխատանքը կարեւոր նմոյշ մըն է այդ ուղղութեամբ (հրտկ. Վենետիկ, 1905ին), ուր հեղինակը՝ դիւանային բաւական ընդարձակ նիւթեր հաւաքած է այս մասին: Մայրավանքի Դիւանին մէջ ալ կան յատուկ տետրեր, ուր համախմբուած են նման նիւթեր:

Կ'արժէ, այս առիթով, պատմական քանի մը յատկանշական վկայութիւններ վկայակոչել: Սկսինք նախ պատմագէտ Լէոյի քանի մը վաւերական կարծիքները՝ Միթիթարեաններու ուսումնագիտական աշխատանքային թափին, ծաւալին, դերին ու վարկի մասին:

Լէօ, «Լազարեան Հայկական Ճեմարանի» հիմնարկութեան (հիմնուած Մոսկուա, 1815ին եւ տեւած մինչեւ 1921) եւ անոր առաջին շրջանի պատմութիւնը երբ կը գրէ, կ'անգրադառնայ նաեւ Վենետիկի Միթիթարեան գրական-ազգային գործունէութեան որակաւոր աշխատանքի մասին, որուն մօտէն կը փորձէին նմանիլ Լազարեան Ճեմարանին ղեկավարները:

«ԺԸ. դարում, կը գրէ Լէօ, հայութեան արեւմտեան քաժիմը բաւական նշանաւոր, աչքի ընկնող գրական ու կրթական արժում էր ցոյց տալիս: Այդտեղ էին Կ. Պոլիսի եւ Վենետիկի նման կենտրոններ, ուր մշակուում էր գրագիտութիւնը, ուր գործում էին տպարանները: Աւելի նշանաւոր էր Վենետիկը: Սբ. Ղազարի Կղզին արդէն աստղի պէս փայլում էր հայկական սեւ հորիզոնի վրայ... (Հայոց մէջ) դպրոցական հաստատութիւնների անհրաժեշտութիւնը գագցնելու մէջ՝ մեծ դեր է կատարել Միթիթարեան Միաբանութիւնը... Ամենից առաջ կար այն հանգամանքը, որ Միթիթարեանները հայ վարդապետներ էին եւ մեծ եռանդով աշխատում էին հայերէնը հարստացնել... Միթիթարեանների գիտնականութիւնը, նրանց բարեկարգ դպրոցը աճեցնում էր կրօնական խտրութիւնը: Խաչատուր Աբովեանը... մի տեսչանք է ունենում՝ գնալ Վենետիկ, այնտեղ լրացնել իր ուսումը: Սբ. Ղազա-

րի կղզուն նա նայում էր իբրեւ անտեսաց երկիր: Այսֆան յաղթահարող է լոյսը...:

Մխիթարեաններին է աչքի առաջ ունեցել Ներսէս Աշտարակեցին: Իր նամակներից մէկում՝ նա խոստովանում է, որ դեռ 20ամեայ հասակից նա յափշտակած էր Մխիթար Սեբաստացու օրինակով եւ մտածում էր Վենետիկում հիմնած ուսումնարանի վրայ: Վերջապէս յիշատակեմք եւ այն, որ (1800ի) քսանական քականներին էջմիածնի միաբաններից մի երկուսի մէջ միտք է ծագում Սբ. Ղազարի Միաբանութեան նման մի գրական-վանական ընկերութիւն հիմնել Հայաստանում: Ընտրուում է նոյնպիսի մի կղզի՝ Սեւան կղզին. այդտեղ ուզում էին ձեռագիրներ հրատարակել եւ գրականութիւնը զարգացնել...:

Կար մի դժար հարց (*Լազարեան ձեմարանի վերաբերեալ*, Հ. Տ. Ե.) եւ դա ուսուցիչների հարցն էր: Որտեղի՞ց վերցնել պատրաստուած, լաւ հայերէնագէտ ուսուցիչներ, որոնք իրանց զարգացման աստիճանով համապատասխանէին համալսարանական կենտրոնում բացւած նոր ձեւի մի բարեկարգ դպրոցին: Աւելորդ էր մտածել անգամ, թէ այդպիսի մարդիկ կարող են գալ Հայաստանից: Եւ Յովակիմ Լազարեանը դէպի այդ կողմը չէ էլ նայում: Նա դիմում է Վենետիկ, մոռանում է նոյնիսկ, որ իր դպրոցը Սբ. Ղազարի դէմ մրցող մի հիմնարկութիւն պիտի լինի, խնդրում է Մխիթարեան Միաբանութիւնից երկու Վարդապետ ուղարկել ուսուցչութիւն անելու համար: Վենետիկը մերժում է...:

Արեւմուտքում Հայոց Լեզուի եւ Գրականութեան տէրերը Մխիթարեաններն էին...:

Մխիթարեանները ա՛յնքան հոանդուն էին, ա՛յնքան ընդունակ հանդիսացան այս ուղղութեան մէջ, որ ամբողջ մտածող հայութիւնը նրան հետեւելին էր միայն հասկանում... Մխիթարեաններին նմանուելու, Մխիթարեաններին դիմադրելու ցանկութիւնն այնքան մեծ էր...:

Հայերը, այն ժամանակներում, ազգասիրութիւնը սովորում էին Մխիթարեաններից... Ամէնքի համար օրինակ էր Մխիթարեան Միաբանութիւնը, իսկ սա իրապէս մի ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ մեր վանականութեան մի բարձր զարգացումը»⁶³:

63. ԼէՕ, երկերի ժողովածու, հտ. 2., Երեւան, 1987, էջ 7-19: «Լազարեան» ձեմարանի մասին հանդամանօրէն տե՛ս ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ ՄՍԵՐԵԱՆՑ, Յիշատակարան կենաց եւ գործոց մեծանուն Պայազատաց Լազարեան տոհմի, *Մոսկուա*, 1856: ԻԳՆԱՏԵԱՆ Ա. Է., Լազարեան ձեմարան, *Երեւան*, 1969: Հմմտ. նաեւ SIVAZLIAN BAYKAR, *Una famiglia Armena di Mosca: I Lazarian*, տե՛ս Հեղինակին *Alcuni Scritti* հատորին մէջ, *Վենետիկ*, Սբ. Ղազար, 1990, էջ 67-79:

ԺԺ. դարու սկիզբը՝ Վենետիկի Մխիթարեաններուն մօտէն նմանելու Լէոյի յիշած հետաքրքրական երեւոյթի մասին ա'յլ վկայութիւն մը եւս ունինք, որուն համաձայն՝ Սեւան Կղզիին մէջ (Հայաստան) կը ստեղծուի որոշ աշխուժութիւն, նոյնիսկ, «Միտք է ծագում Սեւանում հիմնել Մխիթարեան Միաբանութեան նմանող խոշոր կենտրոն, որի անդամներից էր լինելու Խաչատուր Աբովեանը»⁶⁴:

Մխիթարի եւ Մխիթարեաններու մասին զաղափարախօսական տեսանկիւնէ ցարդ կատարուած ամէնէն հազամանայից մերձեցումներէն մէկը կը պատկանի թեոքաւ ԼէՈՅԻ, տե'ս երկերի Ժողովածու, հտ. Գ., Բ. մաս, Երեւան, 1973, էջ 471-522, թէեւ կարելի չէ համակարծիք գտնուիլ պատմագէտի բոլոր տեսութիւններուն:

Մխիթարեաններու ուսումնական աշխատանքին, հայ իմացական վերածնունդին, հայ մշակոյթին եւ հայազիտութեան ի նպաստ ներդրումներու մասին, ցարդ յիշուած գործերէն զատ, հարկ կը զգանք արձանագրել նաեւ հետեւեալները. ՂԱՌԻԿԵԱՆ ՀԱՅՐ ԱՐՄԷՆ, Համաոտ գրական պատմութիւն ընթացող Մխիթարեան Հարց, տե'ս «Մխիթարեան Յորիւն», Վենետիկ, 1901, էջ 71-155: Նոյն, Պատկեր Վենետիկեան Մխիթարեան Հայկաբանութեան, տե'ս «Գեղունի», Բ. տարի, 1903, թիւ. 1-10, էջ 37-45: Նոյն, Հայկական Ոոր մատենագրութիւն, հտ. Ա., Վենետիկ, 1909-1912, էջ 2003-2035: ԼէՕ, Հայկ. տպագրութիւն, հտ. Բ., Թիֆլիս, 1902, էջ 212-221: Նոյն, Հայ գրէի տօնը, Թիֆլիս, 1912, էջ 96-101 եւ 111-114: ՃԱՆԱՇԵԱՆ ՀԱՅՐ ՄԵՆՈՐ, Պատմ. արդի հայ գրականութեան, հտ. Ա., Վենետիկ, 1953, էջ 9-98: ԱՆԹԱՆԻԱՆ Փ. Փ., Վենետիկի Մխիթարեանների հայագիտական գործունէութիւնը, տե'ս «Բազմալէզ», 1968, թիւ. 7-12, էջ 361-372: ԱՃԷՄԵԱՆ Վ. Լ., Դրական արեւմտահայերէնի ձեւաւորումը, Երեւան, 1971, էջ 14-37: ԱՆԱՍԵԱՆ ՅԱԿՈԲ, Նոր նկարներ Վենետիկեան Մխիթարեանների բարգմանական գործունէութեան պատմութեան համար, տե'ս «Բազմալէզ», 1977, թիւ. 1-2, էջ 166-204 կամ Հեղինակին Մանր երկեր ժողովածուն, Լոս Անճելիս, 1987, էջ 765-794: ԹԷՕԼԷՕԼԵԱՆ ՄԻՆԱՍ, Դար մը գրականութիւն, հտ. Ա., Պոստըն, 1977, էջ 35-44: ԱՐԳԱՆԵԱՆ ԳԵՈՐԳ, Հայագիտութիւնը Խաչիոյ մէջ, տե'ս «Յառաջ» (օրաթերթ, Փարիզ), 1986, Ապրիլ 17, էջ 2, Ապրիլ 18, էջ 2 եւ Ապրիլ 19-20, էջ 2: ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆ ՍՐՐՈՒՂԻ, Հայոց հիմ եւ միջնադարեան գրականութեան պատմութիւն, Անթիլիաս, 1988, էջ 692-703: ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ ՀԱՅՐ ՏԱՀԱՏ, Մխիթարեաններու նպաստը հայ հոգեւոր վերածնունդին, հայ մշակոյթին եւ հայագիտութեան, տե'ս Հեղինակին Սր. Ղազար Կղզին՝ Մայրավանք Մխիթարեանների հատորը, Վենետիկ, 1989, էջ 7-82: Նոյն, Մխիթարեան զաղափարական եւ Մխիթարեան ինքնութիւն, Վենետիկ, 1994: ZAMBERLAN MATHILDE, *San Lazzaro, Eine Heimstätte Orientalischer Kultur in den Lagunen Venedigs*, Venedig, 1931. BRACHET HENRI, *Le Couvent et l'oeuvre des Pères Mekhitaristes Arméniens de l'Île Saint Lazare de Venise*, Paris, 1934. MUYLDERMANS J., *L'Apport des éditions arméniennes de Venise (à la patristique)*, տե'ս «Բազմալէզ» (Բազմալէզ թիւ.), 1949, թիւ. 7-12, էջ 386-398: ETMEKJIAN JAMES, *The french influence on the Western Armenian Renaissance, 1843-1915*, New York, 1964, էջ 68-75: BARDAKJIAN KEVORK, *The Mekhitarist Contributions to Armenian Culture and Scholarship*, Boston, 1976. SARAFIAN A. KEVORK, *History of Education in Armenia (revised ed.)*, La Verne, California, 1978, էջ 144-154: ADALIAN P. ROUBEN, *From Humanism to Rationalism, armenian scholarship in the nineteenth century*, Atlanta, Georgia, 1992, էջ 9-45: SIVAZIAN BAYKAR, *Una vicenda umana e culturale: La figura di Mekhitar*, in «*Alcuni Scritti*», Venezia, San Lazzaro, 1990, pg. 43-65.

64. Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուն Մատենադարանի, հտ. Ա., հրակ. Եղանեան Օ., Երեւան, 1984, էջ ԺԷ:

22 Յունիս, 1841ին, Ս. Պետերբուրգէն իշխան Ղազար Լազարեան նամակ մը կ'ուղղէ Վենետիկ՝ Սր. Ղազար, նշելով թէ դրուագուած սկիւն մը կը նուիրէ Միաբանութեան «ի նշան անկեղծ երախտագիտութեան իմոյ առ Միաբանութիւնն ձեր՝ պարծանք ազգային, ... որ կարող եղեւ պահպանել, կատարելագործել եւ ֆիսկացուցանել զիեզուս, զգրականութիւնն եւ զանգին պատմական յիշատակս նորա»⁶⁵:

Յուլիաննէս ամիրա Տատեան ազգայինը, 18 Յունուար, 1844ին, Փարիզէն նամակ մը ուղղած է Վենետիկ, որուն պարունակութիւնը իսկապէս աննախնայ ընդթ մը կը կրէ: Յետ դրուատելու Հիմնադիրը՝ Միխիթար Վրդ. Սերաստացին՝ իբր երկրորդ Լուսաւորիչ, կ'աւելցնէ. «Վասն որոյ, ո'վ աստուածարեալ Հարք, իրբեւ որդի հարագատ առ հայր՝ կը բանամ վարագոյրը սրտիս առաջի սուրբ Ուխտիդ, եւ կ'աղաչեմ յիշեցուցանելով ձեզ, թէ Աստուած զձեզ պատրաստեց զմեզ լուսաւորելու համար. լուսաւոր գահը իմաստութեան ձեր ձեռքը տալով, դուք գիտութեան եւ բարեկիրք քաղաքականութեան (sic) հիմունքն ձգեցիք. ուստի՝ դուք պիտի ըլլաք գայն հաստատողը. դուք տնկեցիք արմատը բարոյականութեան, ուստի նոր եղանակաւ դուք պիտի մաքրէք անոր շուրջ պատեալ մացառախիտ օտար միւղերը...»⁶⁶:

Կ. Պոլիսէն (Օրթագիր) Արզուման Արզումանեան նշանաւոր ամիրան եւ լուսաւորիչը, լուստեղեակ Վենետիկի Միաբանութեան բազմաբնոյթ աշխատանքին եւ անոր արժէքին, 9 Սեպտեմբեր, 1844 թուակիր երկար նամակ մը ունի Վենետիկի Վարդապետներուն յղած, որ լեցուն է Միխիթարեաններու ազգային ու գիտական գործին հանդէպ շնորհակալական զեղուն զգացումներով եւ անկեղծ դրուատիքներով⁶⁷:

Ստեփանոս Նազարեանց եւս իսկապէս շատ արժանաւոր գովեստներով կ'արտայայտուի Միխիթարեաններու մասին...: Իսկ «Միխիթարեան Ակադեմիան ո'չ մի ժամանակ ա'յնքան հռահղով չէ մշակել գիտութեան հողը, ինչպէս մեր ժամանակներում: Ակադեմիան կարողութիւն ունի ցոյց տալ նոյնիսկ այնպիսի մարդիկ, որոնք իրանց խելով, գիտնականութեամբ եւ աշխատասիրութեամբ կարող էին պատիւ բերել ամէն մի գիտնական ընկերութեան Եւրոպայում»⁶⁸:

Մեր այս աշխատանքի ընթացքին՝ առիթ ունեցանք բազմաթիւ վկայութիւններ վկայակոչել Միխիթարեան ուսումնադիտական, ազգային եւ մշակութային գործունէութեան եւ անոր դերի տեսակէտէն:

65. Հմմտ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Զ. Բ., *նշ. աշխ.*, էջ 387:

66. Հմմտ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Զ. Բ., *նշ. աշխ.*, էջ 389-390:

67. Հմմտ. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Զ. Բ., *նշ. աշխ.*, էջ 390-392: Հմմտ. յատկապէս «Միխիթարեան Հայկ. Ճեմարանի վարկը ազգայնոց մէջ եւ ձեռնհաս ազգային երեսիյններու գրաւոր վկայութիւնները» *բաժինը*, էջ 375-393:

68. ԼէՕ, Ստեփ. Նազարեանց, *նշ. աշխ.*, էջ 134:

Այս բաժինով մէջբերուած քանի խօսու են վկայութիւններն ալ, անոնց կողքին, կրնան ամբողջացնել ընդհանուր պատկերը:

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՆ
ԵՒ «ԲԱԶՄԱՎԷՊ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԸ
(ԾՆՈՒՆԴ՝ 1843ԻՆ)

Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութիւնը, հրատարակելէ յետոյ քանի մը ազգօգուտ պարբերական թերթեր եւ տարեգիրքեր, ինչպէս «Տարեգրութիւնք» (1799-1803), «Շղանակ Բիւզանդեան-Բազմավէպ» (1803-1820), «Դիտակ Բիւզանդեան» (1812-1817) եւ «Դարապատում» (1750-1827), 1843 թուականին՝ Միաբանութիւնը կը սկսէր հրատարակել «Բազմավէպ» թերթը, աշխարհարար լեզուով:

Մինչ այդ, Մխիթարեան Մայրավանդէն ներս կազմակերպուել էին կաճառական գումարումներ եւ հայագիտութեան վերաբերող դասախոսական օգտակար ելոյթներու զրութիւն մը:

Վանքի զիւանային վկայութիւններէն մէկուն համաձայն - նամակ մը՝ որ Հայր Մկրտիչ Աւգերեան յղած է Հռոմ՝ Հայր Նիքոլայ Զիւր-միւզեանին - դասախոսական ելոյթները նոր խանդավառութեամբ ու գիտակից թափով վերսկսել էին 1840 թուականին: «Աստ ի մերում ձեմարանի սկսաք միանգամ յեօթնեկի ֆառ ինչ խօսել զո՛ր եւ իցէ միւրոյ» (5 Դեկտեմբեր, 1840 թուակիր. Դիւան Մխիթարեան Մայրավանքի):

Դժուար չէ կռահել, որ Մխիթարեան Կաճառի ծիրէն ներս տեղի ունեցող դասախոսութիւնները՝ գործնական նպատակներ եւ հեռանկարներ կը հետապնդէին. այսինքն՝ մղել Մխիթարեան Միաբանները հայագիտական հետաքրքրութիւններու եւ ուսումնագիտական որոնումներու, նախ ղէպի անյաղ ընթերցումը եւ նախասիրած նիւթի մը հաւաքումը՝ Հայ Բազմակրթութեան իմացական եւ նիւթական պատմութեան զաշտէն, անոր ուսումնասիրութիւնը եւ ապա նաեւ անոնց կարեւորագոյններուն հրատարակումը:

Հայր Բ. Սարգիսեանի զիւանային պրպտումներուն համաձայն, 1845, Մայիս 23ին, Մխիթարեան Ակադեմիայի ուսումնագիտական աշխատանքները եւ գործունէութիւնը կը յայտարարուէր «Երբ Մխիթարեան Միաբանութեան ամենակարեւոր գործերէն մին: Կաճառիս ինձ ծանօթ արձանագրութիւններէն դատելով, կը գրէ ան, - որ կը հասնին մինչեւ ի 25 Նոյեմբեր 1852- ամէնէն աւելի այս ժամանակամիջոցը գործունեայ եղած է եւ ուսումնական արդիւնքներ արտադրած, մարդկային գիտելիք գրեթէ ամէն ճիւղի վերաբերեալ: Այդ ժամանակի նեմարանական կամ ակադեմիական գումարումներում ներ-

կայացուած գրական եւ գիտական ատենախօսութիւնները, ինչպէս եւ լուծած ժամանակեան բարդ հարցերը, ըստ մեծի մասին, կը կրեն իրենց վրայ ընտրութեան ու լուրջ քննութեան բնադրոշմը: 1845-1852 թուականներուն մէջ միայն (*եօթ տարիներու ընթացքին*, Հ. Տ. Ե.) 117-125 գումարումներ ունեցած է Մխիթարեան ձեմարանը, որոնց մէջ 200ի չափ գրաւոր ատենաքանութիւններ եղած են եւ ուրիշ քաղմաթիւ առաջարկութիւններ եւ որոշումներ՝ գիտութեան զանազան ճիւղերուն վերաբերեալ: Ասկէ կրնան գուշակել ըմբերցողք, թէ ո՛րքան եւ որ-պիսիք եղած ըլլալու են ամէնքն ի միասին, այսինքն 1827 թուականէն սկսեալ մինչեւ մեր օրերը:

«Մխիթարեան ձեմարանը, կը չարունակէ Սարգիսեան, իրեն անուամբ՝ իրաւ է որ առանձին գործի մը (օրկան) ունեցած չէ, որպէսզի եւրոպական ուրիշ ակադեմիաներու պէս գրուած բոլոր ատենաքանութիւնները անխտիր տպուելով՝ հրատարակուէին, որով աւելի զգալի կերպով պիտի տեսնուէին անոր կատարած գործերը, բայց անոնք, փոքր ի շատէ, մնացեր են: Թէեւ 1851 թուականէն ի վեր կ'որոշէր այդ Կանառն, որ Բազմավէպի մէջ եւս կարենան տպուիլ ընտրանօք այդ գործերէն յարմարագոյնները, որուն զարգացման համար ալ մեծապէս փոյթ կը տարուէր, սակայն պէտք է ըսել՝ որ կանառորդաց այն հարիւրաւոր ու շահեկան քանախօսութիւններէն եւ առաջարկութիւններէն մաս մը հագիւ լոյս տեսած են անոր էջերուն մէջ, եւ ըստ մեծի մասին մնացած են անտիպ»⁶⁹:

Հայր Սարգիսեան ուրիշ էջի մը մը մէջ կ'եզրակացնէ. «Ահա այս եւ այսպիսի ուսումնական համախմբումներով, լուրջ ատենաքանութիւններով եւ հրատարակութիւններով է, որ Մխիթարեան ձեմարանը հեղինակութիւն կը ստանար ազգայիններուն եւ օտարաց դիմաց եւ յարաբերութիւնները երկուստեք կ'անէին ու կը քաղմանային: Գիտական, պատմական ու բանասիրական դժուարակցեմի խնդիրներուն մէջ՝ շատերը կը դիմէին այդ ձեմարանին՝ իբրեւ ազգային նիւթոց կամ հայկական գիտութեանց ձեռնաս Կանառի եւ կը դիմէին յանախ՝ կա՛մ անոր կարծիքին ու դատաստանը իմանալու եւ կա՛մ պէտք եղած նը-պաստները ձեռք բերելու համար»⁷⁰:

«Բազմավէպ»ը նիւթերու ընտրութեամբ, դասաւորումի եւ ներկայացումի կերպին մէջ՝ գտաւ գոհացուցիչ ընդունելութիւն եւ արժանացաւ մեծ գնահատանքի: Բ. եւ Գ. տարիներու Յառաջաբանները մեծ գոհունակութեամբ կ'արտայայտուին այս մասին:

Երեք տարիներու փորձէ մը ետք, երբ այլեւս ընդհանուր ճաշակին բազմակերպին ալ կը շօշափէ, «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը յարմար կը

69. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Հ. Բ., *եջ. աշխ.*, էջ 365:

70. *Նոյն*, էջ 369:

դատել իր նիւթներուն նոր դասաւորում մը տալ, բաժնելով զանոնք երեք մեծ խմբաւորումներու։

Ա. ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, ընդգրկելով Բնաբանութիւն, Բնալուծութիւն, Աստղաբաշխութիւն, Երկրաբանութիւն, Հանքաբանութիւն եւ Բնական Պատմութիւն, այսինքն բուսաբանական եւ կենդանաբանական գիտելիքներ։

Բ. ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ, ընդգրկելով Դաստիարակութիւն, Քաղաքական Տնտեսութիւն, Երկրագործութիւն, Առողջապահութիւն, Արհեստներ, Գեղարուեստ եւ նոր յայտնարեւում գիտեր։

Գ. ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ քաժին մը, ուր կ'աւանդուէր ժողովուրդներու եւ նշանաւոր անձնաւորութիւններու մասին, ինչպէս նաեւ պատմական, աշխարհագրական, տեղագրական, հնախօսական, լեզուական ու բարոյական կենցաղօգուտ բաղմամբիւ ծանօթութիւններ, որոնց մէջ մեծ տեղ ունէին միշտ մեր պատմութեան եւ ազգային կեանքին վերաբերեալ տեղեկութիւններ եւ հետաքրքրաշարժ գիտելիքներ։

«Բազմավէպ» անունը կը նշանակէր արդէն «բազում բաներ վիւպող» կամ «բազում բաներ պատմող»։

Այսքան հարուստ բովանդակութեամբ ու շահեկան տեղեկութիւններով լեցուն պարբերական թերթ մը (երբեմն իբր երկշաբաթաթերթ, երբեմն ամսաթերթ), մեր հայ շրջանակներու մէջ առաջին անգամ երեւցած, շատ բնականաբար պիտի գտնէր խանդավառ ընդունելութիւն հասարակութենէ մը, որ գիտութեան ծարաւ՝ չունէր ուրիշ աղբիւր յազենալու։ Մխիթարեան Խմբագիրները աւելի քան գիտակից էին թէ իրենց աշխատանքը լիովին կը գոհացնէր նախադրուած, ծրագրուած եւ մշակուած նպատակը, այսինքն՝ հոգեմտաւոր զարգացումը մեր ժողովուրդին։ Այս հիմնական գաղափարը արդէն, որ կու գար մեծանուն Հիմնադիր՝ Մխիթար Վրդ. Սեբաստացիի իմացական տաճարէն, Մխիթարեան աշխատակից Վարդապետներուն համար ամենամեծ բաւարարութիւնն էր ու խթանիչ քաջալերանքը։ Բազմավէպի Բ. տարուան Յատաճարանին մէջ կը կարդանք թէ «Մարդու մը՝ իր ազգին լուսաւորութեան եւ յառաջդիմութեան համար աշխատելէն աւելի գեղեցիկ ու վսեմ դիտաւորութիւն չի՝ կրնար ըլլալ»։

Մխիթար Սեբաստացիով եւ իր անմիջական յաջորդներով ստեղծուած մեծածոխ զբարբրեան վերածնունդէ մը ետք՝ «Բազմավէպ»-ի ծնունդով կը սկսէր ահա աշխարհաբարեան նոր հոսանք, այս անգամ քիչ մը աւելի ուժեղ ճիւղերով ու թափով դե՛ս աւելի մօտենալու ժողովուրդին, որուն անսակարկ սպասարկունները կը դաւանէին ըլլալ Մխիթար Վրդ. եւ իր արժանաւոր հետեւորդները։

«Բազմավէպ»ը իր առաջին քայլերը առաւ՝ ժողովուրդին հետ քալելով։ Սակայն, տարիէ տարի կը զգացուի արդէն անոր էջերուն մէջ

փոփոխություններ, նվազեցումներ և ավելացումներ ու մշակումներ բարելավում՝ հետևելով ժամանակի քաղաքական, ընկերային ու մշակութային իրադարձություններով յատկանշուած ընդհանուր շարժումներուն եւ իր հետ այժմէացնելու կամ բարձրացնելու նաեւ ընթերցող ժողովուրդը:

Նախնական «Բազմավէպ»ներու գիտական ու կրթական տիրոջ ուղեգիրը՝ կը փոխուի աւելի բանասիրական ու կրօնական-հոգեւոր կամ եկեղեցապատմական հարցերու, անշուշտ ազգային մատենագրութեան, լեզուաբանութեան եւ պատմութեան խնդիրները չօգտնելու առաւելագոյն չափերով, առանց սակայն գոտ մասնագիտական թերթի մը ցամաք չորութիւնը եւ միակերպութիւնը առնելու: Քննական հետազոտութիւնները՝ հայկական գրականութեան կարեւոր խնդիրներու շուրջ, որոնց պրպտումի կարիքը կար ժամանակին, ազգային ուրիշ սրբէկ թերթիէ առաջ՝ «Բազմավէպ»ի էջերուն մէջ երեւցած են: «Բազմավէպ»ը, հետեւելով հանդերձ դարուն եւ ցոլացնելով հանդերձ իր ժամանակին ճաշակը, պահանջներն ու հոսանքը՝ չհեռացաւ երբեք հայ ժողովուրդէն, չմոռցաւ երբեք իր նախադրուած նուիրական պատմականութիւնը՝ ծառայելու եւ օգտակար ըլլալու անոր:

«Բազմավէպ»ը, անցեալ դարու 50ական թուականներուն արդէն, վճռական ու համարձակ քայլ մըն ալ առաւ: Հ. Գ. Ալվազովսկիին յաջորդող միւս խմբագիրներուն՝ Հայր Ղ. Ալիշանի (1849-1851), Հայր Հմ. Պապիկեանի (1856-1857 եւ 1876-1878) եւ Հայր Յակոբոս Իսա-վերտեցի (1871-1872) խմբագրութեան տարիներէն սկսեալ, «Բազմավէպ»ը «Հիւրարար» սկսաւ էջեր տրամադրել նաեւ հայ մտաւորականութեան, ամենատարբեր մարզերու ներկայացուցիչներուն: Այս աւանդութիւնը կը շարունակուի նաեւ ներկայիս:

«Բազմավէպ»ը 150 տարեկան է այսօր: Կը հաշուէ 38 խմբագիրներ, 150 պատկառելի հատորներու եւ շուրջ 50.000 էջերու հսկայ համագումար մը: Պատկառելի վաստակ մը իսկապէս, որ զանցառելի է նոյնիսկ օտար համարնոյթ հրատարակութիւններու չարքին:

Հոս, անշուշտ, չէ կարելի տալ «Բազմավէպ»ին բոլոր ոլորտները, հին ու նոր ժամանակներու ամբողջական պատկերը: Մէկ բան արեւի լոյսին պէս յայտնի է.՝ անոր գործը սերտօրէն կապուած է Հայ Մշակոյթին հետ:

Բոլոր յատկանիշներէն առաջ, որ մեր լրագրութեան, տպագրութեան եւ կամ գրականութեան պատմութիւնը հարկադրուած է տալ անոր, պէտք է յայտարարել, ինչպէս իրաւացիօրէն կ'անդրադարձնէր ժամանակին Շաւարշ Նարդունին, թէ «Բազմավէպ»ը եղաւ դպրոց մը Ազգակերտութեան:

«Բազմավէպ»ը, որ ազգակերտութեան քաղաքականութիւնը կը նուիրագործէր իր խմբագրութեամբ, չգոհացաւ միայն անցեալի պատ-

մական արժեքներուն եւ արժանիքներուն ոգեկոչումով: Նախ ուզեց կատարել ժողովրդական լսարանի մը դերը՝ հետաքրքրական եւ գործնական գիտելիքներու մատուցումով, յետոյ սակայն՝ հեղինակաւոր ու բարձր պաշտօն մը ստանձնեց՝ գիտական, պատմական ու քննական աշխատանքներու ծանօթացումով: Մխիթարեան Վարդապետները մտածե՞ր են նախ եւ առաջ «Բազմավէպ»ով լեզու մը տալ մերիններուն, յետոյ նաեւ բարձրագոյն հմտութիւն:

«Այդ ամբողջ գործունէութիւնը տոգորուած է ազգային արժանապատուութեան զգացումով եւ վերածնունդի բուռն տենչով»⁷¹:

Պետական գործի մը բնոյթը կը կրէ այս հոգը, վերաբերումը եւ նուիրումը: Ազգ մը վերակերտել՝ լեզու մը տալով, եւ իմացական հայրենիք՝ բարձր գիտութիւն սրսկելով: Եւ իսկապէս, ի՞նչ է հայրենիք կոչուածը. հո՞ղ միայն: Հայրենիքը պատմութիւն է՝ ֆիզիքական եւ իմացական կեանքով:

«Բազմավէպ»ը, տարիներու ընթացքին, կրցաւ հաստատուն մուտք ունենալ Մերձաւոր Արեւելքի բոլոր հայկական գաղութներէն ներս՝ առանց բացառութեան: Դարձաւ սեղանի պարբերական եւ ընթերցանութեան սնունդ, եւ ընթերցող խաւին մտաւոր ու գիտական ոգորումներուն ընթացք եւ ուղղութիւն տուող առաջնահերթ պարբերական: 1870ական թուականներուն, «Բազմավէպ»ի խմբագրութիւնը հրճուանքով կը հաղորդէր թէ «Բազմավէպ»ը տարածուած է մինչեւ Պոլիս, Չմիւռնիա, Կարին, Թիֆլիս, Պարս, Մոսկուա, Կալիֆա, Եգիպտոս, Փարիզ, Լոնտոն «եւ մեկալ հայաշատ վայրք», գործածելով տեղեկատուութեան իսկ բառերը:

Թէ 150 տարիներու ընթացքին ի՛նչ նպաստ ու դեր կատարած է Բազմավէպը հայ կեանքին, հայ մշակոյթին, ինչպէս նաեւ հայ եւ օտար գիտական աշխարհի մարդերէն ներս, գրեթէ անհրաժեշտութիւն մըն է այսօր թերթատել գտնէ 150 տարիներու 50.000 էջերը, հասնելով մինչեւ սահմանները մեր օրերուն:

Անոր էջերը ճոխ են պատմական, մատենագրական, լեզուական, եկեղեցական, աստուածաբանական, դաւանաբանական, ծիսական, ընկերային, քաղաքական, ազգագրական, ճարտարապետութեան, երաժշտութեան, բանահիւսութեան, զիցարանական, օրէնսգիտական, բժշկական, առակագրային, տնտեսական, երկրագործական, մշակութային, գրական ու բանասիրական անթիւ բնագաւառներէ քաղուած գիտական պրպտումներով ու աշխատանքներով, որոնք իսկապէս հետազօտական հարուստ ժառանգ մը կը կազմեն հայագիտութեան:

Եւ ժամանակի տեւողութեան ընթացքին, Մխիթարեան բազմարդիւն Վարդապետներու գիտական-հետազօտական աշխատանքներու

71. ԱՂԲԱՆԻԱՆ ՆԻԿՈՂ, Ամբողջական երկեր, հտ. Բ., Պէյրութ, 1966, էջ 235:

չնորհիւ, «Բազմավէպ»ը հետզհետէ կարողացաւ ինքզինք հաւաստել՝ իրր հայագիտական ուղղութիւն ունեցող լուրջ պարբերական:

Հայ պարբերական մամուլի պատմութիւնը, շատերու կարգին, երկու նշանակալից վկայութիւններ ու պարագաներ կը վերյուշէ «Բազմավէպ»ի հրատարակութեամբ ստեղծուած նպաստաւոր դերի մասին՝ հայ կեանքէն ներս:

Առաջին՝ «Բազմավէպ»ի ծնունդը եւ հրատարակութեան օրինակը, անոր գիտական ու գործնական լոյսը եւ սրական զարգացումը՝ ժամանակին ծնունդ տուած է շարք մը ուրիշ թերթերու, որոնք հերթաբար յայտնուած են գլխաւորաբար Զմիւռնիա, Թիֆլիս եւ Պոլիս (Հայրենիք, Կովկաս, Հայաստան, Եւրոպա, Մասիս, Մասեաց Աղաւնի, Բանասէր եւ այլ անուններով):

Երկրորդ՝ հայ իմացական կեանքի յեղաշրջումի պատմութիւնը՝ ղէպի արեւմտեան քաղաքակրթութեան, մշակոյթին, գրականութեան եւ ղէպի գեղարուեստի կալուածներուն, սերտօրէն կապուած է «Բազմավէպ»ի կեանքին ու գործունէութեան հետ:

«Բազմավէպ»ը վերջին յիսնամեակին, իր խմբագիրներու ժրաջան ճիգերով, հայագիտական հետզհետէ աւելի բարձրորակ բովանդակութիւն ստացաւ, մանաւանդ 1960ական թուականներէն սագին, իրր արժանաւոր պաշտօնաթերթ Սուրբ Ղազարի Մխիթարեաններու Հայկական Ակադեմիային, որուն հիմնադրումը, ինչպէս տեսանք, կու գայ անցեալ դարու սկիզբէն, 1810էն, Նախուշոն Ա.ի կայսերական հռչակաւոր հրովարտակին զօրութեամբ: Արդարեւ, «Բազմավէպ»ը, այսօր, պաշտօնապէս կը գիտուի իրր Վենետիկի Մխիթարեաններուն գաղափարական ու գիտական խօսնակը, որ մշտապէս համալրուելով հայ եւ օտար ընտրեալ հայագէտներու աշխատակցութեամբ, կը շարունակէ իր գոյութիւնը՝ գիտական աշխարհի ծիրէն ներս⁷²:

Պատմութեան համար կ'արձանագրենք նաեւ «Բազմավէպ»ի Խմբագիր Վարդապետներուն լրիւ ցանկն ալ, որ կ'ընդգրկէ 1843–1994ի ժամանակաշրջանը:

1. Հայր Գաբրիէլ Այվազովսկի (1843–1848)
2. Հայր Դիւռնգ Ալիշան (1849–1851)
3. Հայր Օսեմտիոս Գուրգէնեան (1852–1853)
4. Հայր Գրիգոր Ճեյալեան (1854–1856, 1858–1861, 1863–1866)

72. «Բազմավէպ»ի մասին աւելի ընդարձակ նիւթեր կարելի է տեսնել. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ Լ. Բ., ել. աշխ., էջ 145–160: ԵՐԵՄԵԱՆ ՀԱՅՐ ՍԻՄՈՆ, Բազմավէպ եւ խմբագիրները, տե՛ս «Բազմավէպ», 1902, թիւ 5, էջ 201–211: ԺԱՆԱՇԵԱՆ ՀԱՅՐ ՄԵՍՐՈՊ, Բազմավէպի Ա. դարադարձը, 1843–1943, տե՛ս «Բազմավէպ», 1943, թիւ 1–6, էջ 1–8: ՆՈՅՆ, Բազմավէպի յորելեանք եւ անոր նշանակութիւնը, տե՛ս «Գեղունիք», Վենետիկ, 1947, էջ 1–9: ԺԵՄՃԵՄԵԱՆ ՀԱՅՐ ՍԱՀԱԿ, Բազմավէպի ծնունդը, տե՛ս «Բազմավէպ», 1994 (բացառիկ թիւ), էջ 49–66: ՏԷՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ ԱՐՔ. ՆԵՐՍԷՍ, Յարգմէտ 150ամեայ Բազմավէպին, տե՛ս «Բազմավէպ», 1994 (բացառիկ թիւ), էջ 9–22:

5. Հայր Հմայեակ Պապիկեան (1856-1857, 1876-1878)
6. Հայր Անտոն Սիրոնեան (1861-1862)
7. Հայր Աթանազիոն Գարթանեան (1867-1870)
8. Հայր Յակոբոս Իսափերտեան (1871-1872)
9. Հայր Կոմիտաս Իսկէնտէրեան (1873-1875)
10. Հայր Արսէն Սուքրեան (1875-1876)
11. Հայր Արիստակէս Քասքանտիրեան (1879-1882)
12. Հայր Աթանաս Տիրոյեան (1883-1888, 1906-Օգոստոս)
13. Հայր Յովհաննէս Թորոսեան (1889, 1896-1898)
14. Հայր Թովմաս Էֆտեան (1890-1892)
15. Հայր Եսայի Տայեցի (1893-1896)
16. Հայր Ստեփան Սարեան (1898-1899)
17. Հայր Սիմոն Երեմեան (1899-1904)
18. Հայր Դաւիթ Նազարէթեան (1905)
19. Հայր Կարապետ Տէր-Սահակեան (1906-1907)
20. Հայր Մկրտիչ Պոտուրեան (1908)
21. Հայր Վարդան Հացունի (1909)
22. Հայր Ներսէս Անդրիկեան (1910-1912)
23. Հայր Յովհան Աւգերեան (1912-1915)
24. Հայր Ներսէս Տիրացուեան (1916-1917)
25. Հայր Գարրիէլ Նահապետեան (1919-1920)
26. Հայր Քերորէ Զրաքեան (1920-1921)
27. Հայր Ղեւոնդ Տայեան (1918, 1921-1927)
28. Հայր Կիրեղ Քիպարեան (1927-1929)
29. Հայր Վահան Յովհաննէսեան (1929-1930)
30. Հայր Եղիա Փէշիկեան (1930-1939, 1952-1953)
31. Հայր Եսայի Գուռզեան (1939-1942)
32. Հայր Մեսրոպ Ճանաչեան (1942-1952, 1954-1956, 1971-1973)
33. Հայր Ներսէս Տէր-Ներսէսեան (1957-1964, 1974-1979)
34. Հայր Եփրեմ Տէր-Ղազարեան (1965-1967)
35. Հայր Գարրիէլ Սահակեան (1968-1970)
36. Հայր Լեւոն Զէքիեան (1980-1984)
37. Հայր Սահակ Ճեմճեմեան (1985-1992)
38. Հայր Տաճատ Եարտըմեան (1993-)

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Շատ, իսկապէս շատ բան գրուած է Վենետիկի Միսիթարեան Միաբանութեան 300 տարիներու գրական, բանասիրական ու մշակութային զործունէութեան արտակարգ ճոխութեան մասին: Անոր զերակատա-

րութիւնը վեր է ամէն վերապահութենէ եւ կը կազմէ պատմական վաւեր իրագործում մը: Անշուշտ, գործերու եւ մանաւանդ արժէքներու մասին անդրադարձումը կամ յիշելու արարքը այդքան ալ պարզ ու դիւրին բան չէ: Միայն անուններու եւ թուականներու թուարկում մը չի՝ կրնար ըլլալ ատիկա: Կը խորհիմ թէ յիշելու, զիտելու եւ մանաւանդ ուրիշին կատարած գործը գնահատելու արարքը՝ ազուցումը ըլլալու է հաւաքականին եւ անձնականին:

«Մինչեւ ժԺ. դարի կէսը, կը խորհրդածէ Նիկոլ Աղբալեան, ո՛չ մի հիմնարկութիւն այնպիսի մեծ երախտի՜ չունի հայ մտքի զարգացման վրայ, որքան Մխիթարեան Միաբանութիւնը»⁷³ եւ «Հայերը շատ տեղեր էին աշխատում ծաղկեցնել մայրենի գրականութիւնը, բայց ո՛չ մի տեղ չկարողացան հաւասարուել Վենետիկի հայ կրօնաւորներին, որոնք երկար ժամանակ անյաղթելի եւ աննկուն տիտանների նման էին երեւում ազգի աչքին»⁷⁴:

Ակնարկ մը տալով մինչեւ Ի. դարու սկիզբները կատարուած Մխիթարեան ուսումնադիտական աշխատանքներուն, նուաճումներուն եւ հրատարակութիւններուն, կը նշմարենք որ անոնք կատարուած են գլխաւորաբար ժամանակի եւ դարու ազգային, ընկերային, ուսումնակրթական, պատմական, աշխարհագրական, բանասիրական, լեզուական, զրական, թարգմանական, ինչպէս նաեւ՝ եկեղեցական, կրօնական, դաւանաբանական, հայրախօսական եւ Սուրբ գրային ընդհանուր պահանջներէն, մտածողութենէն ու մտահոգութիւններէն մղուած, ո՛չ միայն դառնալով գլխաւոր լծակը հայ իմացական զարթոնքին, այլ յստակօրէն նպաստելով միաժամանակ միջազգային ակադեմական աշխարհին եւ բանասիրութեան:

Անցնելով Ի. դարու սեմէն ներս, յատկապէս 1915-1922 թուականներէն մինչեւ համաշխարհային վերջին պատերազմը (1945) թէեւ Միաբանութեան ոգին կը պահէ իր գիտակից բարձր ոգին, սակայն արդիւնաւատ անցեալի աշխուժութիւնը չկայ եւ նախկին դարու արտադրողական ուժեղ թափը կ'արձանագրէ որոշ դանդաղում ու տկարացում, միաբանական ոյժերը բնականաբար կեղորոնանալով՝ յատկապէս կրթադաստիարակչական ասպարէզէն ներս, իրր բնական հետեւանք՝ 1915ի Հայկական Յեղասպանութեան թողած ազգային պահանջներուն:

Վերջին յիսուն տարիներու Մխիթարեան հունձքը, սակայն, այդքան ալ վտիտ չէ: Շուրջ 250 հատոր հրատարակութիւն:

Իսկ գլխաւոր արժանիքը այս Միաբանութեան, գրաւորական առաքելութեան գաղափարային ծիրէն ներս, ամէնէն առաջ՝ պրպտումի,

73. Ամբողջական երկեր, նշ. աշխ., էջ 235:

74. ԼեՕ, Հայկ. Տպագրութիւն, հտ. Բ., Թիֆլիս, 1902, էջ 47-48:

ուսումնասիրութեան, պատրաստութեան եւ հրատարակութեան, այսինքն՝ Հայ Մշակոյթի զարգացումին նպաստելու գիտակից եւ բուռն ճիգն է։ Եւ ասիկա այդքան ալ պզտիկ արժանիք չէ...

Նախորդ շրջաններուն նման, վերջին յիսուն տարիներու ընթացքին ալ, օտար երիտասարդ բազմաթիւ հայագէտներ, ներկայիս հեղինակաւոր անձնաւորութիւններ դարձած, Սբ. Ղազարի մէջ ունեցան իրենց անդրանիկ հաղորդութիւնը Հայութեան եւ Հայ Մշակոյթին հետ։ Վերջին շրջանի հեղինակութիւն վայելող Վարդապետներէն շատեր, Մայրավանքէն ներս գիտական ուղղութեան եւ օժանդակութեան սիրալոյսով ժամեր եւ օրեր տրամադրած են անոնցմէ շատ շատերուն։

«Տէր կանգնիլ» ազգին եւ ազգային արժէքներուն, չի՛ նշանակեր միայն ընկերութեան մէջ իջնել ու բարոյական ու մտաւորական պայքար տանիլ յանուն ժողովուրդի շահերուն, այլ նաեւ քաջութիւն հրապարակէն՝ ու կեանքի ոճով, կենցաղի ու գործի օրինակելիութեամբ խորհրդանշը դառնալ ժողովուրդին ոգեկան խոնավի տիպարին։ Այսպէս եղան մեր հին ու միջնադարեան ամէնէն ծանօթ ու արժէքաւոր վանական-վարդապետները։

Այս նոյն ձեւով վենետիկի Միխիթարեան Վարդապետներէն իւրաքանչիւրը փորձեց ըլլալ խորհրդանշը ազգային ինքնութեան եւ ներշնչարանը գալիք սերունդներուն... սիրտ ու կեանք մաշեցնելով ազգի գերագոյն բարօրութեան սիրոյն։ Գիտակից ու անձնագոհ այս մարդիկը կրցան իրենց դարն ու ժամանակը լեցնել հարուստ հոգիով ու միտքով եւ իրենց յատուկ դրոշմը դնել ժամանակներու վրայ։ Գարձան յառաջապահ՝ առ նուազն կեանքի հիմնական արժէքներու գիտակցութեան ու զնահատումին մէջ։

Իսկապէս մեծ է վարկը այս գործոն՝ բայց համեստ Միաբանութեան, մանաւանդ անոնց համար, որոնք ծանօթ են Հայ Ժողովուրդի Մշակոյթի Պատմութեան։

Մեր այս աշխատանքը, որ «Բազմավէպ»ի հրատարակութեան 150ամեակին առիթով վերականգնել փորձեց Միխիթարեան Միաբանութեան «Հայկական Ակադեմիա»յի ղեկավարը, ուրիշ բան չէր՝ եթէ ոչ անգամ մը եւս ընդգծել այս վանական հաստատութեան աշխատասիրական-որոնողական, ուսումնադիտական-հրատարակչական բեղուն ու բազմաբնոյթ վարուցանը՝ մեր իմացական պատմութեան վերջին 300 տարիներու տարեգրութեան մէջ։

(Շար. 2 եւ վերջ)

Հ. ՏԱՃԱՏ ՎՐԴ. ԵԱՐՏԸՄԵԱՆ

Summary

THE MEKHITARIAN ARMENIAN ACADEMY
VENICE, ITALY

FATHER DAJAD YARDEMIAN

During the 19th century the Mekhitarian Monastic Order in Venice enjoyed a period of unprecedented scholastic, cultural and publishing achievements.

In the early 1800's Napoleon Bonaparte issued an imperial decree ordering the dissolution of monastic orders and the closing of religious institutions.

The Abbot-general of the Mekhitarian Order at that time, Stepanos Archbishop Akonts, in order to save the Mekhitarian Order from this doom, and considering 110 years of endeavors in the fields of education, Armenian and Oriental studies, publishing, and the arts in general, pronounced the Monastic Order an «Academy». He wrote a letter to this effect to Napoleon Bonaparte, explaining that the Order was in fact a scholastic institution, an academy, for the benefit of Armenian and European Scholars. In 1749, 1770, and 1805, the Monastery in Venice, had already been referred to as an «University» or «Academy», a center of higher learning in the fields of Armenian and Oriental Studies.

Napoleon, though a man of strong antireligious principles and a passion to dominate, appreciated education and the arts. When he learned of the scholastic titles given the Mekhitarian Order, he designated it an «Academy» through a special imperial decree in Italian, dated August 17, 1810. This decree also specified that *«the monks at the San-Lazzaro island in Venice shall continue their activities until new orders»*.

The literary and philological activities of the Mekhitarian Monks of Venice justify the given titles in view of their scholastic research and publishing. At present we have a vast array of publications authored by the Mekhitarians of Venice, including works in linguistics, historiography, literature, topography, theology, ecclesiastics, bible studies, patristic doctrines, the arts, and others.

The scholastic reputation of the Mekhitarian Monks spread throughout Europe and many of them were elected Honorary Members of European scientific institutions and academies. Conversely, many European authorities on Oriental and Armenian Studies became Honorary members of the Mekhitarian Armenian Academy in Venice, to the extent that publications in French and Italian list on the title page, following the author's name, «Member of the Armenian Academy, Venice».

The Mekhitarian Armenian Academy in Venice has its official periodical publication entitled «BAZMAVEP», published uninterruptedly from the first issue in 1843 to the present. BAZMAVEP maintains its scholarly excellence among publications in Armenian and Oriental Studies.

This study will also include an incomplete listing of the Mekhitarian Armenian Academy Directors and a complete listing of BAZMAVEP Editors.

NAPOLÉONE.

Per la grazia di Dio e per le Costituzioni,
Imperatore de' Francesi, Re d'Italia,
Protettore della Confederazione del Reno
e Mediatore della Confederazione Svizzera,

Abbiamo decretato e decretiamo quanto segue:

Art. I.

I Monaci Armeni dell'Isola di S. Lazzaro di Venezia sono conservati nell'attuale loro stato, finché sia da Noi altrimenti disposto.

II.

I Ministri delle Finanze e pel Culto sono incaricati dell'esecuzione del presente Decreto che sarà pubblicato ed inserito nel Bollettino delle Leggi.

Dato dal Nostro Palazzo Imperiale di S. Cloud questo dì 17 agosto 1810.

NAPOLÉONE.

Per l'Imperatore e Re;
Il Ministro Segretario di Stato,
A. ALDINI.

MILANO, dalla Stamperia Reale, prezzo 3 cent.

Նկարքի 1.-

Մեծն Նափոլէոնի կայսերական իսաւրէն հրամանագիրը, որ կը թույլատրէր Վենետիկի Միլիթարեան Մայրավանքին գոյութիւնը եւ գործունէութիւնը՝ ինչպէս որ ներկայացուած էր իրեն Միաբանութեան կողմէ՝ իբր «Ակադեմական Հաստատութիւն»: Բնագիրը կ'աւելցնէ. «Վենետիկի Սր. Ղազար Կղզիին միանձնեօր կը մնան իրենց ներկայ վիճակին մէջ, մինչեւ որ մեզմէ աշխատէ տնօրինութիւն»: 17 Օգոստոս, 1810:

պարագայի իմ Բիշոփ յամ Տաւաւայոյն յիւն ի կարելի յօգու-
ալիս եւ ի հաճութիւնս արարիս: Այս արարեալ շնորհապարհ
Յայր Ի շնորհ շայս հաւասար դաւանութիւն ընդիւ, եւ արժանա-
ւորել շորիս եւ շնորհաբար անդամ ծեմարանին յերոյ՝ պարգիւ
այ Սրիհապարհութե յերոյ, եւ ընկալանալ ի նշան հաւասար-
յութե սերայս՝ շայս օրինակ իրարարարի՝ շոր հարեալ լեւորի Գ. Բ.
շոր ունեւի աւ իս յամայ ինչ հեպտ, շոր հաւել եւս Բաղդա-
պտէ Ը Նախիկէ քաղաքարեւ, եւ զս այս քեւայեալ երկիցս ի դիւն
Տապարանն ի նշանս իւրեւ քարանել շայն. ինչ շի քախալին խաբ
հապարհութեւն եւ Խաղաքարարութեւն անհամար արժանագործոյ
եկեղայ ասպ ոչ նմանեցան Բաղդապտէ. ապա խոչով յալլաւ
Ժամանակի շայս Բան իւրիս՝ աւազեալ ալ յամ յօրինակէն որ
աւ իս, որ եւ քաղաք Իւ ինչեւ աւ յեւ ժողով պիտանի ԲԵ
Ըստ խորեւայ ինչ յիս Բանապարհակ ալ զի յերոյ, եւ իցայ
Սեւսութե արարից յերոյ. ինչի Իւ եւ արժանաւոր ԲԵ, զե-
պեղել շայն ի սպարաբարութե հին հայապարհ, Ըստնի եւնով
Իւրել զոյնութ յեւ յօպարայ, եւ ճանել ի յարանեայ ընդեւ
յոր ոչ համունիւրի զիւրաւար իւրիս քա:

Յաւարք Բանիցս շնորհընկալ լինի ինչի շնորհապարհ
արդոնութե յերեւ յարագս աշխատանայ՝ շոր ի հաւատութի
յանն եւս հայրանակ քեւսութե քեւել ի պարսաւ աւ ալնի
քանն արդեւանի ի ինչերոյ Բարեւակ ինչ Սեւսայս
պիւն Յայր Սեւսայ Վարդապետի ինչ Բանից ինչ քաղայ
ասպ աւ լօգիւն քիւրաքարն. եւ որոյ պատեալ եւ յանկայս
իւրեւմանն ի պահանաւ աղփային պատուոյ՝ ընկալայ յանկալ

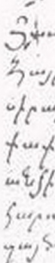

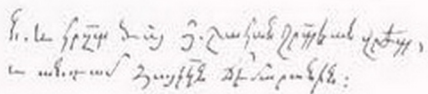

Ի Կարձ 1 20. 4. 1811:

Նկար թիւ 3.- 20 Դեկտ. 1811 թուակիր նամակով Շահան Զրպետեան շնորհակալութիւն կը յայտնէ Ստեփ. Ազոնց Արքաճօր «Յաղագս ընդունելոյ զիս ի թիւս անդամոց Հայկական ձեմարանին ձերոյ»:

Կերպարանքն և մեծահասակուն շրայր քաղցրեղ յրդար
և արևմտահայկ' սղջայի և յարգութ' անբ-առ :

Ի թե տարա-ազգիք թնէ և հե-ազարի ճշմարիտ բարե-
կամութ' առն ը առն զն' անկեանի շահո-յ, ապրաքանք' մեծաւնէ
փոխառանութեց արեւմտա-որի հարաշարսութ' ապագայն ը ապագայն
մանաւանդ և սիրել-լաւք' և մանաւա-որ բարե-կամութ' շորք
իւր իմաստնայ դիպել-ալ առ-իս և առ-սքոս-ք հարաւարակայ
ապգի հե-րայ : Ոնչ-ապ' եղև արդարեւ ուրախութի շոր ճա-
նիս հասանի ընդարանս և միտքի բարե-կամութ' յետ գրե-ալ
ի 11. և 12. մե-կեր : Արդ' ե-րբ ապա- լարեմանս ընդ-ալ յետ
շիս յանդամ ընկե-րա-լէ յետոյ, և ըստ խորհրդ-ալ յանկոյն-ալ
և թ' ունիլ զայն հե-ազարի պատքն' ապա-յի արդ- կարապի
ապա- ինչ ճանաչանել շրջանստ-իս արդ' յարհաւարակայ
առ- շրայր- իմ և առ- հանաք-ի քաղ-անս մե-հարանիս,
այլ միտքի-լալ զիս ի ճա-ապոս-լէ յետ գործ-անդանիս շոր յօգոս-ք
քաղ-իս հանդիս' ոչ քանի ի ընդանուր պատմութե-ալ, այլ- ի յարս-ի պա-
րաւանդ-անս, և ապա-լալ զԿերպարանքն շարք-ի լինել- լապ-
ման հարաշարսութ' սրայ և հարաւարակ-ս զայն-լ մե-կեր-ալ և
կարապել-լալ անկե-րս, և ճապել- յիս մե-րք ը մե-րք զճաւապա-
լա-ալ գրիս-լայ յետոյ : և ընդ-մու-լ քաղ-ման զբաշտմ-լալ
շարհաւարակ-այ զն' արաւանդ-լայ ինչ ի պարգե- շմ-կոս-իս սե-յ
շոր հե-րայ քրիստոսի նարե-կայ-այ և խղճոյն պօռնութ', որոյ արդ-ան
յանկոյն յոյժ և զգոյն-իս շարայ լա-ալ խանանալ- ի բերե-
լմէ : շարք մե-արայ զրդ-արե- լմէ ի զե-րանապիմ, և լմէ ի զե-րան
հարիւր անո-լն ընդարանան-լն յետ-մ' ունիլ ի զիս ի մի :

Եսկ զն' Կերպարանքն շար յանկոյն քաղ-լ իմաստ-ն շարս-լ
յետ լմէ' ուստի կամ յարե- հարե-լն հանե-ալ ինչ ի' շրջապա-
կարանս ունիլ գործ-ան-այ և լապ-գ-ման-լայ Արգան և յարաւարակ
լաւրգ-մանկայ հե-րայ ոչ և ալայ : պարգե-լ ճա-ապոս-լալ ապա-
ընդարան-լն յետ-մ' լմէ յոչ ինչ հարե-լն կարեւորանիս քա-
պան ունիլ զայն այլ ի' հարս-ի պի-լալ ինչ խղճ-ալ ի զե-րան
ի շ. Արդ-իտ առ-մե-կեր քաղ-լն ան- ի' կարգե- քաղ-ալ ինչայ, որ
ե-րե-րս առ-լն լաւրգ-ման ի' հարիւրան քաղ-իս Դ շար յօգոս-լն-այս, որ
արդ- զբա-ա-արան ինչ ի' հար լե-ղա-լն ի' լապ-իս և ի' քաղ-ման լե-ղ-
ա-ա, և զայլ ինչ բա-ա-արան ի' լապ-իս ան- ի' հար : Կեր-անիս արա-
լն յետ-ապի-լ և լմէ քաղ-ալ ան-իս նախ ի' յետ-ա շ. քաղ-լն լե-
լի-ա-թոյս : ապա գրե-անիս ե-րկոյն-այ, ապա ինչ արա- լա-ր-լն

պատկերն 'ի եկեղեցի' ոչ միայն պատկերաբան էր շարողաց, այլ շի առջ
դասը բերեցաւ 'ի հասանալ թուլ եւն և հոգաբերն անկեմեմք և ան
շատեմալ:

'ի այլն թարգմարչ աւարեմալ յեւ յորեմալի մի աղբարաց
ոմե պարտաւորն և յազգայնալ գործոց 'ի վեհապատանոմ շոր շանչալ
'ի փոխ դնել, այլ համար յաւարացն շինչ ինչ այս ընկալնոմ 'ի գրեմնոց
մանաւանդ և 'ի գերբնայն անխոյ ճեմարանին Ներայ, վայ ինքորեմ
բայ 'ի վերայ գերեւ պեղեցաւ 'ի վեհապատանոց փի, շորին աւանել քալ
ինչ շինչ ինչ հաւորութի 'ի վեհապատանոց ներայ շոր 'ի շանին փոխոց
պեղեցաւ և շատ ինչ շանուն և 'ի փառս անդամնոց ճեմարանին
յանկաւ արշաւագրեւ ոյ և արարթ յընթացս բարձր գործոց ինչ և
շայտար:

Աւարին ման պարագրաւ բիշանդի, արդեմ 'ի փոխ և
յոմաւ շաւարալ աւարեւ շորեմալին ինչ ան հայրոք իմ և աւ
բայեմարիս զոմա շորեմ 'ի փոխ թարգմանեմ իմաւ մար
նինին:

Յանկալ աւան շարագրութի նին հայապատանոմ և այլոց ոյ
անկոց 'ի պեղս գործաւանոմ ինչ: իստեպալ եմապ ընկալ
շարագրութի գործոց եւստեպալ իմացն օրեմալ, եւս ճանոց
եւս ինչեր ապ ինչ ինչ հայանոց հայապատանոմ և աւարեւ
նո 'ի վեհապատանոց, քալ ինչ հար ինչեր ոմեմ յեւս ապ
հարաւորութի 'ի փոխ արշաւոցս շանել այլ շայն անգին քանչ 'ի
նոց և 'ի լապին լեզուս:

'ի վեհոյ աղանելալ շփեմալ հայրոք իմ մարտաւել
'ի փոխ իմ շորեմն ինչաւն և արայ աւ: Արեւապատան
Արեւապատան Ներ, աւ գերբնայն զոմա շոր ինչ ճեման և
աւ այլ մի իմաւաւոր անդամն ճեմարանին Ներայ:

Ոյլ լեզուս 'ի պարտաւոր իմ թուր աղգին Ներայ, և ընկալ
շին Բոյս հարապ:

Վեհապատան հայրոք

'ի փարեւ 'ի Տ. հայր 1813.

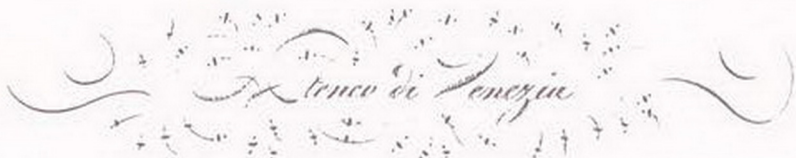
Կ. հայ Տ. Ն. Ս. Ս. Ս.
անոմ: հայր: իմ:

Նկար թիւ 5.- 8 Մայիս, 1813 Թուակիր նամակի մը տակ՝ Շ. Զրր-
պետեան կը ստորագրէ «Անդամ Հայկական Համալսա-
րան (ին)»:

Նկար թիւ 6.- Մայր Կնիք՝ «Մեթոսարեսնե Հայկական Ճեմարանին»,
1810 թուակիր:

Al Chiarissimo e Salutorio Signore

Il Padre Giambattista Micher

Scrittore Generale della Congregazione dei Religiosi

Membro Corrispondente dell'Ateneo Veneto

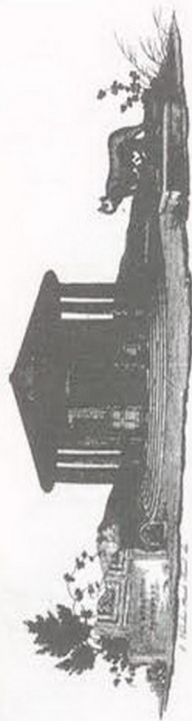
Nell'adunanza ordinaria del giorno ventesimo ottavo dello scorso mese di giugno, l'Ateneo di Venezia ha eletto Vostra Signoria virtuosissima a suo Membro Corrispondente, e con questa elezione ha mirato ad onorare i meriti di lei singolarissimi in ogni maniera di scientifiche e letterarie discipline. E siccome dovessi far uso delle ultime cose quando si voglia che il possedente torni vantaggioso, così la Presidenza richiede la Sapientissima Signoria Vostra a porre in opera le applaudite cognizioni che l'adornano, acciocchè l'Ateneo conseguisca produzioni non ricarse dal nobilissimo di lei ingegno.

Dalle Sale dell'Ateneo di Venezia 1 luglio 1827.

Il Presidente
G. Biagi

Il Vice-Presidente
Giovanni A. Goffredo

L. P.
Mr. & Mrs. Battista Huber Cadiz Pablo Anzano,
Diario Generale de Monumentos
 Academia Romana de Archeologia la cui fondazione ha per scopo l'avanzamento dello studio antiquario, insieme ov'abbia rapporto ai monumenti superstiti dell'antica nostra magnificenza, nel numero gl'ingegni più versati su questo ramo di Letteratura in Roma, nell'Italia, e al di là delle Alpi, ha scelto expediente providersi de' vostri concittadini, e non ordinarij talenti, con aggregare al numero de' suoi membri *Corrispondenti*

Al documento elevato della vostra avvertazione, ne ha trasmette la presente, nella lingua che sarete per convenire alla gloria di questa interessante, e nobile istituzione

Roma 20. Marzo 1825 =

Registrata in Archivio. 1.° 244

Al Protettore 17. Giacobbe Sgh. Venezia

Al Presidente Mr. Micheli

Al segretario perpetuo G. F. Guattani

Եկար թի 7 և 7 ա. — Հար Սկոթի Արքեպիսկոպոսի և զորանց
 Հանդի Accademia Romana di Archeologia (20
 Մարտ, 1925) և Վերոնայի Alteneo Veneto (1
 Յուլիս, 1827) :

Ed. della Camera

Al Reverendissimo e Salutorio Signore

Monsignore Suebias Somal

Arvescom di Curia

Abate Generale de' Monaci Mechitaristi

Membro Onorario dell'Ateneo Veneto et. et.

Nell'adunanza ordinaria del giorno trentesimo primo dello scorso maggio l'Ateneo di Venezia ha eletto Vostra Signoria. Virtuossissima a suo Membro Onorario. E siccome Suo. si conferire questo grado accademico a que' soli personaggi che, per virtù esercitate o per diffuse dottrine, conseguirono la corona della lode, e l'estimazione universale, così la Presidenza, nel partecipare cui fu la nuova elezione alla Signoria Vostra. Supponentissima, prova un'esultazione infinita, poichè accaduta in Lei conosco l'acquisto d'un Amatore della nostra Società, il quale vorrà mai sempre operare il nobilissimo suo ingegno, acciò che l'Ateneo sia portato a maggiore incremento e nominanza.

Dalle Sale dell'Ateneo di Venezia l'giugno 1827.

Il Presidente
F. Biaggi

Il Vice-Presidente
G. A. Fuggia

1834 Վ.Պ.

Viro Reverendissimo
 Sicuti Bonae
 Aemulorum Archiepiscopo
 et
 Consueti apud Venetias
 Abbati,
 Societas et Translationum
 MSS Orientalium
 Summam exoptat salutem,

Proculdubio minus ignoras, Vir Reverendissime, quod supra-
 dicta Societas, Clementissima Majestatis, (imprimis Regi
 Georgii Quarti, deinde Regi Gulielmo Quarti, nunc deum)
 Reginae Victoriae, et multorum nobilium patrocinio
 insigni aucta, multas versiones ex MSS Orientalibus, Anglica

quodlibet, et Latine, in lucem propere curavit,
et quia opus non sit minimi, Orientis istius venerabilis,
in quo primum sua alius Fides et Scientia nobis ostendit
est, fontes exhaunire reconditos, eadem Societas, doctos
conites, et commilitones, inter harum literarum studiosos,
et quorū, et excipere gaudet, —

Alexander autem Raphael, Amiger, socius noster, cum
conventui solito supereminē adeptus Tuam erga Republicanam
Literarum benevolentiam, et in hisce studiis eruditionem
summa efferebat laude, —

Quo praesidio et hortatu, Vni optimē de hac Societate
meriti, permota, Societas Te Praesul Reverendissime, in
suam sollicitudinem libenter cooptavit, et in catalogo
sociorum socium conscribi voluit, —

Epistolum ejusdem mihi munus contigit, Vir Reverendissime,
Te de hoc certiorē facere, nec dubito quoniam

in thesauris Tuis instructissimis & Hominum, Gemmas
nonnullas seligere potueris, ex quibus, idiomate quorundam
Europaeo redditis, et Historia gentis Tuae eximia Illustretur,
atque Tui met, et Societatis jamque Tuae, honor accrescat —

Isle, Procul

Reverendissime, et me Tui observantissimum pro humanitate
Tua semper credas

James Reynolds,

(Soc.: Praedict: a Secretis)

scripsi Londini, Diebus Nov: Septemb: Anno salutaris 1739—

Նկար թիւ 8 եւ 8ա. — Հայր Սուքիաս Արքաճայր Սոմալեան անդամ
Կ'ընտրուի Վենետիկի Ateneo Venetoi (1 Յու-
նիս, 1827) եւ կաճառորդ՝ Լոնտոնի Ասիական
Ընկերութեան (Սեպտ. 1839):

ACADEMIA RELIGIONIS GATHOLICAE

AUSPICIIS PH VII P. M. FEL. RECORDATIONIS CONSTITUTA

PRESSES ET CONSEILUM ACADEMIAE

Reverendissimo P. Eduardo Krumm et Compensatore

Monacho Monasterii Melitensis

Præsentem Dilectissimæ copiam, memorique integritatis, quæ emittitur, et singulare tuum in Ecclesiæ Religionem studium nos inspiraverunt, ut de Te in certum nostrum copiamus huc de certis habemus, missionis dilectissimi quoniam in propaganda Ecclesiæ Religionis dogmatibus, quod præcipuum munus est nostræ Academiae, omnium carum regum gloriam perducimus ad. Per deus in consultationem vocata Sacra Academia Portugalia Ecclesiæ sanctis infirmitatibus et, copiam nos incitationem libenter ab hac littera portulamus nostris agere munera.

Datum Romae die 15. Octobris. Anno MDCCCXXVII.

A. GATTIARDI C. P. Præses.

Eduardus Krumm et Compensatore

Institut

DE

Historique

FONDÉ

fondé le 24 décembre 1833 et constitué le 6 avril 1834.

Benjamin Hurmuz, évêque, archevêque de Siëce.
appelé par la majorité des suffrages à faire partie de l'Institut Historique, y a été
admis le 24. Novembre 1834. en qualité de membre
correspondant de la première classe
En foi de quoi le présent diplôme lui a été délivré.

Le Président de l'Institut Historique,

M. de la Roche.

L'Imprimeur,

M. de la Roche.

ARCHIVES

N. 112.

Le Secrétaire général, M. de la Roche.

M. de la Roche.

L'Imprimeur,

M. de la Roche.

Le Président de la 1re classe,

M. de la Roche.

L'Imprimeur,

M. de la Roche.

Le Secrétaire de la 1re classe,

M. de la Roche.

Ulup ph 9u

INSIGNE
ARTISTICA CONGREGAZIONE
DE' VIRTUOSI
AL PANTHEON

At di 24 gennaio, 1856

Num. 329

Excellentia Vra.

Le civili e cristiane virtù che adornano l'elevato animo della Excellentia Vostra Vra. congiuntamente al sapiente ornato, di Ella nutre per le arti del bello, erano cagione, che la S. C. Congrega dei Virtuosi al Pantheon, accudisse da lungo tempo di educarla nel suo consesso e farla partecipare alla grande e profittevole opera da lei intrapresa, quella cioè di migliorare le arti, mediante la religione. In quindi lietissima la medesima Congrega, quando nell'adunanza tenuta del dì 13 corrente, il Signor perpetuo, Commesso. G. De Fabrici, propose di nominare la S. V. Vra. Virtuoso di Onore; proposizione da tutti lietamente accolta e tosto sanzionata dal suffragio comune.

Il sottoscritto, segretario gentile, mentre adempie al proprio ufficio, partecipandole questa sua nomina, è liettissimo di poter cogliere questa occasione, per rassegnarle con

A. S. C. Vra.
Onor. Sig. Edoardo Maurand,
Musicista, Arcivescovo di Si-
race, assistente al soglio pontificale, ecc. ecc.

Նկար թիւ 9, 9ա եւ 9բ.- Հայր Եղուարդ Հիւրմիզեան կաճառորդ
կ'ընտրուի Academia Religionis Catholiceի
(15 Հոկտեմբեր, 1837), Institut Historiqueի
(27 Նոյեմբեր, 1854) եւ Հռոմի Գեղարուես-
տից ձեւարարին «Պանթէոնի»:

Յայնժամ արքայքն ճաշեցեն իբրև
շարեգան յարքայու Բէան Էրզնից.
Ըստ Աստուծոյ ի խնայ

Reverendissime Pater Leontie !

Religiosissime athenepiscopi Traianopolitani
vicarie generalis !

audete in Dño semper ; iterum dico, gau-
dete " scribit sanctus apostolus ad Philippenses. I-
dem vobis praenuntio. Ecce enim evangelizo vobis
gaudium magnum quod erit omni populo Armenio.
Leontius enim Alishan, vir inter Armenios doctus fa-
cile princeps, naturae venustate et moxum integri-
tate insignis, summis a populo aquilonis hono-
ribus colitur et observatur. Ordo enim amplissimus
Philosophorum Tenensium pleno consensu decrevit,

P. Leontio Aliskian Doctoris philosophiae dignitatem,
iura, immunitates honoris causa deferendas esse
Vir verecundus et modestus qui tamen tamquam
lux in tenebris inter gentis suae cives elucet em-
netque, a viris peregrinis summis litterarum
et doctrinae honoribus ornatur. Hoc vero mihi
exoptatissimum contigit quod hoc temporis
momento, ad decanatus officium proventus, hos
academici nostrae honores viro summe vene-
rando, pie colendo ipse deferre dignus in-
dico.

Gratulabundus adsum, vir sanctissime; nos omnes
te, novum nostrum civem academicum, optimis
omnibus prosequimur. Cuius rei in maiorem fi-
dem tabulas praesentes manu nostra subscripsi-
mus etque sigillo munivimus. Vale!

Datum Tenae die II m.

Novembris anno Dñi MDCCCXCVII

1897

Է. Գ. Գ.

Reverentiae Vestrae

observantissimus

D. Dr. Henricus Gelzer
h. t. decanus O. Ph.

Նկար թիւ 10. - Գիտնական Gelzer կ'իմացնէ Հայր Ղ. Ալիշանին թէ
անդամ բնորոտած է Ենայի Համալսարանին (2 Նո-
յեմբեր, 1897):

Վերապաշտում և Վհանգյալ անուն Սուրբապա

Արժեքակրկոպոսի Առաջեան Դճարաբարձրան

Արքայի Միսթարեան Արապին իշխանա

Անժարանայ ինդալան

Երեբոստան ալ են յորև Տետե սկսալ զբաշէլի գեշէլի և յոյժ օգնական լե
 զուգ ինչի և ահանէլ ոյժի առանց իմաստնոյ՝ օգնութեան ոչ կարալի յա
 թալ զնալ յուջի դնալի ի վեհեանի յուսալ ոյժ թե՛ Տաշաթաւոր վանս
 Երանդեւոյն Սիսիթար Արքանձոր զյանկալի օգնութեան գործնիցեմ յստա
 լանիւն Վերապաշտում Արապականութեանց Անրազմ զնոյն առանց
 երկուշի ի վանս մեր զանգիտել ոյժ թե՛ օգնական անժարեան Տեգե
 տիկնալ զնոյն լի և յամենայն ուսման Տրաժարեան թ. Բաշաթիւրա

հակ մերժելոյ զիս. Կերապայծառութիւնդ Ձեր թոյլ ետ ինձ՝ զի զոր ամենայն ի խնայդ Ձեր գայցեմ՝ և զբոլոր օր անդ. մնայցեմ, և կարգեաց ևս ինձ երկու իմաստուն և սիրելի վարժապետս՝ որ փոփոխակի յօժարութեամբ և բազում փաստակով զիս ուսուցանէին: Յայս սակս ևս՝ զորքս քիմ ի կենցաղս՝ վեճագոյ Պատուականութեանդ Ձերում և պատուական և սիրելի վարժապետացս իմոց յամենայն սրտէ շնորհակալու եւ շէջ: Քանզի զոր ինչ ուսացեալ եմ ի շեջուիդ ճայոց՝ զայս ամենայն պարտիմ այդ մ թոյլտուութեանդ և ուսուցման վարժապետացս: Իսկ թէպէտեւ ոչ անգիրտանայցեմ, զի այս իմ գիտութիւն շեջուիդ փոքր է և ոչ արժանի այնպիսի վարժապետացս, սակայն ըստ կարի իմում և որքա՞ն փասն այլ իմ փաստակոցս կարացի՝ աշխատեցայ՝ զի օր ըստ օրէ յառաջ գնայցեմ, և յուսամ թէ Կերապայծառ մէրութիւնդ ներողամտութեամբ զիս դատեցէ: Յայդ ներողամտութիւն և բարութիւն Ձեր ապաւինելով զայս և շաղթիս առ վեճագունութիւնդ Տամարձակիմ՝ զի ոչ ակն առնելով պակասութեանս իմ արժանաւոր գատիցէ զիս յօգանալոյ ճայկական Պեմարանիդ որ Ձերով նախագահութեամբ ջուարձանայ և ծաղկէ: Կարի քա՛ն գիտեմ՝ զի գեր ի վերոյ արժանեացս իմ է՝ զոր աղաչեմ ըզր վեճագունութիւնդ Ձեր առկայն գիտեմ՝ ևս զմեծ բարութիւնդ և զմերտալնութիւնդ՝ որ զորոնց զնշանս բազումս փորձելի, և փոտտանալ նորոք մեծք՝ դուս գործելի՝ ըստ իմում՝ կարի ի բարգաւաճմանս՝ ճայ գալլտութեան և Պեմարանիդ՝ ոչ ինչ կրթչ արնքդ էմ իմնտուականութեան վստահողդ: Զմովն յոգան ուղղա փառաց:

Վաստէ իմն առաջնայով և՛ ապաւինելով ի՛ր արութիւն, և՛ քաղց զցոտքիցս

Սրբաշանութեանդ և ամենայն պատուական վարդապետաց ուխտիդ յուսամ թէ զայս Տամարձակութիւնս ինձ ներելիք՝ և մասն ամենայն մեծարանք զորքա՛ն ի կեանս եմ

Կերապայծառութեանդ Ձերում՝

Ի օրեւորն
Գ. Յունյ
1848՝

ամենամաստ և
շնորհակալութեամբ
Յ. Petermann

Նկար թիւ 12.- Գիտնական Կ. Petermann-ի նամակը՝ որով կը խնդրէ անդամակցել Միտիթարեան Կաճախին (9 Յունուար, 1848ին, Պետրիսկէն):

Jan 1861

Consigner
Her tres Preciosos Papeles.

Je vous sollicite V. Votres
Bienveillance le titre de membre de
l'Académie Américaine D. S. Lazare,
que j'ai cru pouvoir demander en raison
des travaux que j'ai entrepris sur
l'histoire, les antiquités et la
munificence de Votre Nation.
Sans doute les services que j'ai rendus
sont peu de chose, mais Votre Bienveillance
qui m'en a acquis, est le titre le plus
précieux que j'invoque auprès D. V. V.

J. suis avec le plus profond
respect,

Monsieur
Mes très honorables Parents,

Votre très humble et très
obéissant serviteur,

Victor Langlois
après avoir été élu à l'acad. des Sciences
de Paris, et l'Institut National de
Monsieur, et l'ordre des St. Martin
de Paris. L. O. O.

Նկար թիւ 13.- Victor Langloisի խնդրագիր նամակը Մխիթարեան
Կաճառին (1816ին, ըստ Հայր Բ. Սարգիսեանի, էջ
382-383):

CABINET

du Ministère

DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE

Paris, le 1er Septembre 1875.

Monsieur le Président,

J'ai personnellement trop d'estime pour les travaux de votre pieuse et savante académie, pour n'être pas très-touché de l'honneur qu'Elle veut bien me faire, en m'admettant parmi ses membres.

Si mes lures, une vie laborieuse et le désir du bien, sont des titres que vous pourriez prendre en considération, je ne saurais me prévaloir également de la bonne volonté que j'ai montrée aux jeunes élèves de votre Collège. Je n'ai fait que suivre, en cela, la tradition constante de notre Pays, qui tient à honneur d'offrir les plus larges facilités d'études à tous les hommes curieux de s'instruire, qu'elle que soit d'ailleurs leur origine. Les dispositions favorables dont vous m'avez fait un mérite sont donc de droit commun; mais à l'occasion de ce qui est ma fonction, se joindra désormais un sentiment des

Monsieur le Président de l'Académie Arménienne de la
congrégation mékhitariste, 12, rue de Monsieur,
au Collège Moorat.

*sympathie encore plus vive, en souvenir
du titre que vous me confiez et qui
nous unit.*

*Agreez, Monsieur, je vous
prie, l'assurance de mes sentiments
de haute considération et de gratitude.*

*Le Ministre
de l'Instruction publique.*

V. Duruy

Նկար թիւ 14.- Ֆրանսացի Կրթական նախարար V. Duruyի շնորհա-
կալութեան նամակը՝ Մխիթարեան Կաճառին Պատ-
ւոյ Անդամ ընտրուելու առիթով (4 Սեպտեմբեր,
1865):

Paris Rue de la Harpe
Le 18 Janvier 1856

Monsieur le honorable Président,

J'ai avec un contentement bien profond de ces cinquante ans que la
dijection de Membre de l'Académie arménienne a été l'objet
de la loi de la science de mon plaisir. Je voudrais avoir l'attention
de l'Académie et l'honneur. Mais à défaut de cela j'ai du moins
mieux aimé tout ce que je rétrahis à la littérature arménienne
et je ferois tout mon effort pour en propager la connaissance parmi
les hommes. Non il y a l'admiration que m'inspirent les travaux
savants de votre Congrégation et je me ferois tout d'abord d'être le
disciple de quelques uns de vos hommes éminents qu'il me feroit honneur
de voir souvent. J'aimerais en communication fréquemment avec l'Académie
et j'ai demandé la permission de lui soumettre mes recherches
littéraires que l'Académie de l'Académie de l'Académie de l'Académie
a déjà traité.

Très humblement votre dévoué
Monsieur le Président

Le plus haut et affectueux estime que j'ai pour eux,
et j'espère que j'en aurai encore j'ai l'honneur d'être,

Mon très respectueux et honorable Président

de votre grandeur,

Ed. Dulaurier

Je suis aux premiers

Ed. Dulaurier

Je pense à la suppression de la langue
française vivante.

admirable

Mon très respectueux et affectueux

recommande de la langue, avec grand plaisir

Mon très respectueux et affectueux

recommande de la langue, avec grand plaisir

DESCRIPTION

DU

B O S P H O R E,

PAR LE DOCTEUR INGIGIAN,

Membre de l'Académie de l'Ile de Saint-Lazare
de Venise :

TRADUITE, DE L'ARMÉNIEN EN FRANÇAIS,

PAR F. MARTIN.

A PARIS,

CHEZ J. B. SAJOU, IMPRIMEUR,

Rue de la Harpe, n.° 11.

1813.

Նկարք թիւ 18.- Հայր Ղուկաս Ինճիճեանի «Ամարանոց Բուզանդեան ի ներուցին Կոստանդնուպոլսոյ՝ կոչեցեալն ի տաճկաց Պօղազ Իչի» գործին ֆրանսերէն թարգմանութիւնը (տպ. Փարիզ, 1813ին), ուր արձանագրուած է նաեւ թէ ան կաճառորդ է Վենետիկի Սբ. Ղազար Կղզիի Ակադեմիային: